

II

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ

Όλες σχεδόν οι διατάξεις κρηνών ή μνημείων, όπως τις είχαν εκπονήσει οι παλιοί, είναι διδακτικές, όσον αφορά την εκμετάλλευση των δεδομένων συνθηκών. Τόσο ξεκάθαρες όπως κατά την αρχαιότητα, δεν είναι οι βασικές αρχές κατά τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, αλλά ολοφάνερα ούτε και στις μέρες μας. Στο ρωμαϊκό Forum δηλαδή, η διατήρηση ελεύθερου του μέσου χώρου είναι χειροπιαστή. Όποιος δεν το αντιλαμβάνεται, δεν καταλαβαίνει απολύτως τίποτε. Αυτό, μπορεί να το διαβάσει κανείς και στον Βιτρούβιο, ότι δηλαδή ο μέσος χώρος δεν ανήκει στα αγάλματα, αλλά στους μονομάχους. Το ερώτημα γίνεται πιο περίπλοκο στις νεώτερες εποχές. Παραβλέποντας το ότι όσο πλησιάζει η πρόοδος την εποχή μας, όλο και περισσότερο πληθαίνουν και οι περιπτώσεις των διατάξεων στην μέση των πλατειών, φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις η επιλογή των θέσεων τοποθέτησης κρηνών ή ανδριάντων ειρωνεύεται κάθε ορισμό. Δίχως άλλο εμφανίζονται ακατανόητες θέσεις, και όμως πρέπει κανείς να παραδεχθεί, ότι όπως και στον Δαβίδ του Μιχαήλ Αγγέλου, μια λεπτή μολαταύτα αίσθηση οδηγούσε την επιλογή, διότι τα πάντα έχουν ταιριαχθεί με τον καλύτερο τρόπο. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα αίνιγμα -το αίνιγμα της φυσικής, ενστικτώδους αίσθησης για την τέχνη, η οποία ολοφάνερα, στους παλιούς αριστοτέχνες δημιουργούς οδηγούσε σε θαύματα, χωρίς ασήμαντες παραγράφους αισθητικής και άχρηστους κανόνες, ενώ εμείς, ερχόμαστε δεύτεροι, τρέχοντας με τον χάρακα και διαβήτη, και νομίζουμε ότι με την άκομψη γεωμετρία λύνουμε λεπτά ζητήματα της αίσθησης.

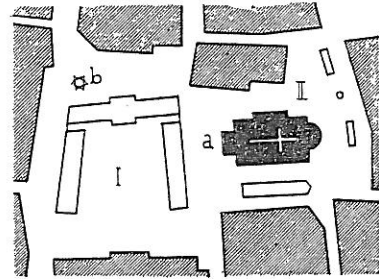
Κουτσά στραβά μπορεί ακόμα να κατορθώσουμε σε μία και μόνο περίπτωση να ψευτοκοιτάξουμε αυτό το ασυναίσθητο δημιούργημα, να εξαγάγουμε τους λόγους της θετικής επίδρασης, και όλα αυτά να τα σφουρηλατήσουμε σε λόγια. Στην επόμενη όμως και στην μεθεπόμενη περίπτωση, όλα πάλι φαίνονται να είναι διαφορετικά, και έ-

ται μια συμπύκνωση σ' έναν βασικό κανόνα με γενική ισχύ μοιάζει να είναι αδιανόητη. Εν τούτοις πρέπει να αποτολμηθεί η προσπάθεια να ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα όσον αφορά την λογική τους, διότι είναι πλέον κάτι παραπάνω από σαφές ότι σ' αυτήν την περίπτωση έχουμε, ήδη προ πολλού χάσει τήν φυσική αίσθηση και έτσι δεν μπορούμε πια να επιτύχουμε το σωστό μη συνειδητά. Οι αποδείξεις γι' αυτά θα συρρεύσουν στα ακόλουθα ευθύς αμέσως με εντελώς τρομακτικό τρόπο. Εδώ δεν βοηθάει τίποτα άλλο, εκτός από το να καταπολεμήσουμε την αρρώστια της άκαμπτης γεωμετρικής κανονικότητας, που κρυφά έχει εισχωρήσει μέσα μας, πάλι με το αντίδοτο της λογικής θεωρίας. Μόνο αυτή η διέξοδος μάς απομένει ακόμη για να εμβαθύνουμε στην ελευθερία της σύνθεσης των παλιών δημιουργών καλλιτεχνών, και για να ξαναχρησιμοποιήσουμε συνειδητά τα ίδια μέσα, τα οποία οι γλύπτες, σε καιρούς παραδοσιακής άσκησης της τεχνης, κρατούσαν ασυναίσθητα στην σωστή γραμμή.

Το προκείμενο ερώτημα φαίνεται μικρό και στενά περιορισμένο, κι όμως είναι δύσκολο να γίνει κατανοητό με λέξεις. Μια παραβολή, παρμένη από την καθημερινή ζωή, θα μπορούσε ίσως να βοηθήσει να ξεπεράσουμε την δυσκολία ενός ορισμού, μόνο που εκ των προτέρων θα πρέπει να παρακαλέσουμε να μην αγανακτήσετε εξ' αιτίας του φαινομενικά τετριμένου της παραβολής.

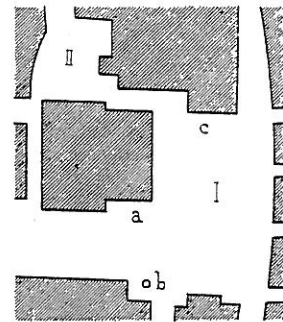
Είναι αξιοπρόσεκτο, ότι όταν τα παιδιά στα παιχνίδια τους δίνουν διέξοδο στην εσωτερική καλλιτεχνική ορμή τους σε σχέδια ή σε μορφές πλαστικής, πάντα δημιουργούν κάτι όμοιο μ' αυτά που βρίσκει κανείς στα, ακόμα πρόμα προϊόντα της τέχνης των πρωτόγωνων λαών. Αλλά και όσον αφορά την διάταξη των μνημείων μπορεί κανείς να παρατηρήσει το ίδιο. Η αγαπημένη τους χειμερινή διασκέδαση, η οποία επιτρέπει αυτόν τον παραλληλισμό, είναι η λεγόμενη "έκθεση των χιονάνθρωπων". Αυτοί οι χιονάνθρωποι στέκονται στις ίδιες θέσεις, όπου υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα περιμέναμε, σύμφωνα με τις παλιές μεθόδους, μνημεία και κρήνες. Πώς λοιπόν επιτυγχάνεται μια τέτοια διάταξη; Πολύ απλό. Ας σκεφθεί κανείς την ελεύθερη πλατεία μιας εμπορικής επαρχιακής πόλης, πυκνά χιονισμένη, με εδώ κι εκεί διάφορους δρόμους, όπου το χιόνι έχει σβήσει απ' το πέρασμα των πεζών και των αμαξιών. Αυτές είναι λοιπόν οι φυσικές, οι ήδη απ' την κυκλοφορία δεδομένες οδοί επικοινωνίας, ανάμεσα στις οποίες περισσεύουν κατόπιν ακανόνιστα διασκορπισμένες ανέπαφες απ' την κυκλοφορία νησίδες. Επάνω σ' αυτές στέκονται οι χιονάνθρωποι μας, διότι μόνο εκεί βρέθηκε το απαραίτητο καθαρό χιόνι.

Σε τέτοιες ακριβώς, ανέγγιχτες απ' την κυκλοφορία θέσεις, υψώνονται επίσης στις παλιές κοινότητες και οι κρήνες και τα μνημεία. Αυτό, το κατανοεί κανείς αμέσως ακόμα καλύτερα, όταν παρατηρεί τα αστικά τοπία του Μεσαίωνα, ακόμα και της Αναγέννησης, και δεν παραβλέπει, πως τις πιο πολλές φορές οι πλατείες, χωρίς λιθόστρωση και ούτε καν ισοπεδωμένες, με δρόμους, υδροχόους κ.λ.π. ανοιγμένους απ' την χρήση, δείχνουν το φυσικό έδαφος, όπως δηλαδή συμβαίνει και σε μας ακόμη, στα χωριά. Εάν τώρα πρόκειται π.χ. για την εγκατάσταση μιας κρήνης, τότε αυτονόητα αυτή δεν θα τοποθετηθεί στη μέση, πάνω στο στενό κατάστρωμα του δρόμου, αλλά σε κάποια νησίδα ανάμεσα στις κατευθύνσεις της κυκλοφορίας.

Εικ. 9. ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗ. I. Πλατεία της αγοράς II. Frauenplatz a. Εκκλησία της Θεοτόκου b. Η "όμορφη κρήνη".

Όταν αργότερα αναπτυχθεί σταδιακά η κοινότητα σε ένα ευρύτερο σύνολο με αυξανόμενο πλούτο, τότε ισοπεδώνεται και πλακοστρώνεται η πλατεία, η κρήνη όμως παραμένει στην θέση της. Αν τέλος και αυτή αντικατασταθεί από μία καινούργια και πιο δαπανηρή, τότε και τούτη, τις πιο πολλές φορές παραμένει στην ίδια θέση. Έτσι, καθεμιά απ' αυτές τις θέσεις έχει την σημασία της, την ιστορία της, και τώρα πια κατανοεί κανείς γιατί οι κρήνες και τα μνημεία δεν στέκονται πάνω στους κύριους άξονες της κυκλοφορίας, ούτε στην μέση των πλατειών, αλλά ούτε και στην οπτική ευθεία των κύριων πυλών, αλλά βρίσκονται κατά προτίμηση πλαγίως όλων αυτών – ακόμα και στον Βορρά – όπου οι αρχαίες ρωμαϊκές παραδόσεις μόνο με δυσκολία θα μπορούσαν να κατανοηθούν. Τώρα πια αντιλαμβάνεται κανείς, τον λόγο για τον οποίο πάντοτε, σε κάθε πόλη, σε κάθε πλατεία διαφοροποιείται και η διάταξη: διότι επίσης και οι εκβολές των δρόμων, οι κατευθύνσεις κυκλοφορίας, οι πρώην νησίδες, ολόκληρη η ιστορική εξέλιξη των πλατειών είναι ακριβώς διαφορετικές. Αντ λαμβάνεται κανείς, γιατί επίσης ενίοτε εμφανίζεται να επιλέγεται τὸ μέσο της

Εικ. 10. ROTHENBURG a.d. TAUBER. I. Πλατεία της αγοράς a. Δημαρχείο b. Κρήνη c. Οινοποτείο

πλατείας και γιατί μεταγενέστερα μνημεία διατάσσονται πολύ συχνά σύμφωνα με νεώτερα συμμετρικά πρότυπα, ενώ ειδικά οι κρήνες της αγοράς, βασισμένες προφανώς σε αρχαιότατη βασική αρχή, βρίσκονται πολύ συχνά ασύμμετρα πάνω σε τέτοιες πλατείες - νησίδες και μάλιστα συνήθως πλάι σ' έναν βασικό δρόμο που εκβάλλει στην κύρια γωνία της πλατείας. Ίσως εκεί κάποτε να είχε επενεργήσει αποφασιστικά το πότισμα των ιπποζυγίων, ή και άλλοι παράγοντες, και έτσι παρέμεινε αυτή η διάταξη. Έξοχα παραδείγματα αυτού του είδους είναι: η διάταξη της ονομαζόμενης "όμορφης κρήνης" στην πλατεία της αγοράς της Νυρεμβέργης όπως φαίνεται στο παρατιθέμενο σκίτσο της εικ. 9. Επιπλέον, η πάλι κάπως αλλιώς διαπλασμένη διάταξη της κρήνης στην πλατεία της αγοράς του Rottenburg an der Tauber (εικ. 10). Στις περισσότερες γερμανικές πόλεις επαναλαμβάνεται η διάταξη της Νυρεμβέργης, σπανιότερα δε συναντάται μια επιλογή πλατείας όμοιας με τον τύπο εκείνης του Rottenburg, σχεδόν ποτέ όμως δεν στέκονται οι αποδεδειγμένα παλιές και παραδοσιακές κρήνες στο γεωμετρικό κέντρο βάρους της πλατείας.

Στην Ιταλία μπορούν να αναφερθούν τα εξής παραδείγματα τέτοιων διατάξεων: η κρήνη μπροστά απ' το Palazzo Vecchio στην Signoria στην Φλωρεντία, η κρήνη μπροστά στο Palazzo Comunale στην Perugia, τέλος δε η διάταξη στην Piazza Farnese στην Ρώμη, όπου και πάλι η κρήνη βρίσκεται στην γραμμή του δρόμου και όχι στον άξονα του παλατιού ή στην μέση της πλατείας.

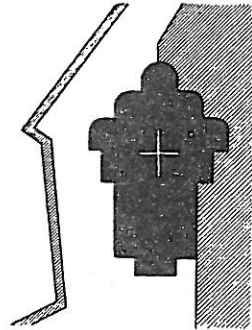
Από τις διατάξεις μνημείων αυτού του τύπου, μια από τις διδακτικότερες είναι αυτή του έφιππου ανδριάντα του Cattamelatta, του Donatello, μπροστά στον Αγ. Αντώνιο στην Πάδουα. Αυτή η παράξενη, εντελώς αναχρονιστική διάταξη, δεν μπορεί παρά να συσταθεί αρκετά έντονα για σπουδή. Κατ' αρχήν εκπλήσσεται κανείς λόγω της έντονης σύγκρουσης προς την δική μας, πάντα ίδια μοναδική επιλογή του χώρου της πλατείας. Έπειτα αντιλαμβάνεται κανείς την εξαιρετική επίδραση του μνημείου σ' αυτήν την ιδιότυπη θέση και τελικά πείθεται κανείς, ότι αν αυτό ήταν εκτεθειμένο στο μέσο της πλατείας, η αίσθηση δεν θα μπορούσε να είναι ούτε κατά το ελάχιστο τόσο μεγάλη. Αν αποδεχθεί όμως κανείς κατ' αρχήν την μετατόπιση απ' το μέσο της πλατείας, επακολουθούν κι όλα τ' άλλα, ακόμα και το γύρισμα του ίδιου του δρόμου.

Στον αρχαίο κανόνα - τα μνημεία να εκτίθενται γύρω από τις παρυφές των πλατειών - συνταιριάζεται λοιπόν και ο ακόλουθος μεσαιωνικός και περισσότερο Βόρειος: τα μνημεία, ιδιαίτερα όμως οι κρήνες στις εμπορικές πλατείες, να τοποθετούνται στα

νεκρά σημεία της κυκλοφορίας. Και τα δύο συστήματα αλληλοκαλύπτονται αρκετά συχνά. Κοινά σημεία και στις δύο περιπτώσεις είναι η αποφυγή των κυκλοφοριακών ρευμάτων, του μέσου των πλατειών και γενικά των κεντρικών αξόνων, αλλά και μια ιδιαίτερα ευχάριστη καλλιτεχνική αίσθηση. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι σ' αυτό το φυσικό σύστημα, οι απαιτήσεις της κυκλοφορίας και αυτές της καλλιτεχνικής αίσθησης ικανοποιούνται αμοιβαία. Κι όμως, αυτό είναι κατανοητό, διότι ό,τι κατά την μία έννοια σημαίνει η διατήρηση των ρευμάτων κυκλοφορίας ελεύθερων, αυτό σημαίνει και στην άλλη περίπτωση η διατήρηση του οπτικού άξονα ελεύθερου. Εύκολα γίνεται κατανοητό ότι ούτε και η οπτική ευθεία προς κύριες πύλες, προς έξοχα διακοσμημένα τμήματα κτηριών κ.λ.π. επιτρέπεται να εμποδιστεί από μνημεία, διότι σ' αυτή την περίπτωση το μνημείο ενοχλεί την εικόνα του κτηρίου. Αλλά και αντιθέτως, πλούσια και ποικίλως διαρθρωμένα τμήματα κτηριών είναι ό,τι πιο ακατάλληλο φόντο για ένα μνημείο. Συνεπώς, πρέπει και από καθαρά καλλιτεχνική άποψη να μετατοπισθούν τα μνημεία από τους κεντρικούς άξονες προς τα πλάγια, όπως αυτό συνέβαινε χωρίς εξαίρεση ήδη στην αρχαία Αίγυπτο. Όπως ακριβώς τα αγάλματα των Φαραώ και οι οβελίσκοι βρίσκονταν πλάι στις πύλες των ναών, έτσι στέκονται και ο Gattamelata και ο μικρός κίονας δίπλα στην είσοδο, στην πλατεία του καθεδρικού ναού. Αυτό είναι όλο το μυστικό, που σήμερα έχει γίνει τόσο δύσκολα κατανοητό.

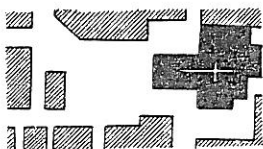
Αλλά ο κανόνας της διατήρησης ελεύθερου του μέσου χώρου, δεν ισχύει απλώς και μόνο για τα μνημεία και τις κρήνες, αλλά επίσης και όσον αφορά και κτήρια, κυρίως δε τις εκκλησίες, οι οποίες σήμερα, πάλι σχεδόν ανεξαιρέτως, τοποθετούνται στην μέση της πλατείας, εντελώς αντίθετα προς τις παλιές συνήθειες. Η εγγύτερη έρευνα αυτών των συνθηκών διδάσκει ότι οι εκκλησίες παλιότερα, κυρίως στην Ιταλία, δεν ανεγείρονταν ως ελεύθερα κτίσματα. Στην Ιταλία, μ' αυτήν την πρόσ- ή την ενοικοδόμηση των εκκλησιών προς μία, δύο ή τρεις πλευρές, σχετίζονται επίσης και αξιοπρόσεκτες διαμορφώσεις πλατειών, οι οποίες τώρα πλέον θα τεθούν υπό έρευνα.

Οι εκκλησίες της Πάδουας προσφέρουν μία ολόκληρη σειρά υποδειγμάτων διαφόρων ενοικοδομήσεων. Προς μία μόνο πλευρά

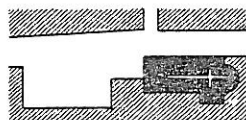

Εικ. 11. ΠΑΔΟΥΑ:
S. Giustina.

προσοικοδομημένη είναι η S. Giustina (Εικ. 11.), προς δύο πλευρές ο S. Antonio και η del Carmine, ενώ η εκκλησία των Ιησουιτών είναι προσοικοδομημένη προς μιάμιση πλευρά. Οι υφιστάμενες πλατείες είναι πολύ ακανόνιστες.

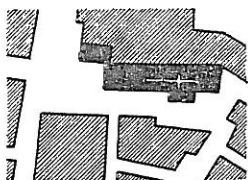

Εικ. 12. VERONA: Πλατεία του καθεδρικού ναού.

Εικ. 13. VERONA: S. Fermo Maggiore.

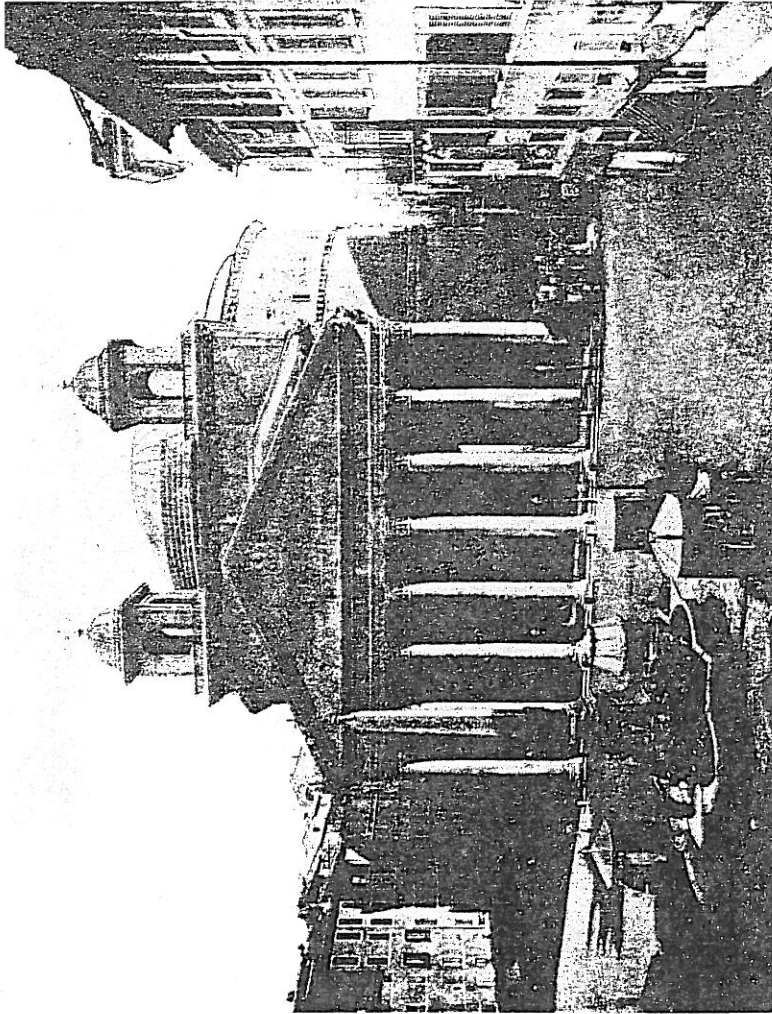
Στην Verona, όλες ανεξαιρέτως οι εκκλησίες είναι ενοικοδομημένες, ή τουλάχιστον προσοικοδομημένες, ενώ μία μόνο επιδίωξη είναι ευδιάκριτη, μπροστά δηλαδή στην κύρια πύλη να δημιουργηθεί μία μεγαλύτερη πλατεία. Το ίδιο συμβαίνει και στον καθεδρικό ναό (εικ. 12), στον S. Fermo Maggiore (εικ. 13), στην Αγ. Αναστασία (εικ. 14) και σε άλλες εκκλησίες. Βλέπει κανείς σ' όλες αυτές τις πλατείες, ότι κάθε μια έχει και την ιστορία της. Όλες τους όμως είναι εντυπωσιακές, οι δε εκκλησίες αυτές καθ' εαυτές, επιτυγχάνουν με τις κύριες προσόψεις και τις πύλες τους μια γαλήνια και σημαντική αίσθηση.

Εικ. 14. VERONA: S. Anastasia

Ομοίως και στην Piacenza, όλες οι εκκλησίες (ακόμα και ο ίδιος ο καθεδρικός ναός) είναι ενοικοδομημένες. Η πλατεία του καθεδρικού ναού βρίσκεται μπρός στην κύρια πύλη, προς την κατεύθυνση της οποίας εκβάλλει ένας δρόμος. Σπανιότερα συναντάται η τοποθέτηση της πλατείας στα πλάγια της εκκλησίας, όπως στην παρατιθέμενη εικ. 17, η οποία προέρχεται από το πολεοδομικό σχέδιο του Palermo μπροστά από την S.Cita.

Ήδη αυτές και μόνον οι περιπτώσεις και η αντίθεσή τους προς το τελείως αντίθετο σύγχρονο σύστημα, συνιστούν λόγους για μια ακόμη ακριβέστερη εξέταση αυτού του ενδιαφέροντος σημείου. Προς τούτο, ασφαλώς δεν υπάρχει άλλη καταλληλότερη πόλη εκτός από την Ρώμη, με το πλήθος των έξοχων εκκλησιαστικών κτισμάτων της. Το αποτέλεσμα είναι στην πραγματικότητα εκπληκτικό, διότι μεταξύ 255 εκκλησιών:

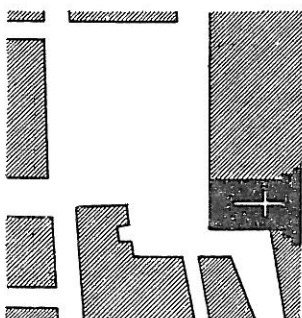

Εικ. 15. Το Πάνθεο της Ρώμης.

41	εκκλησίες	είναι	προσοικοδομημένες	προς	μία	πλευρά
96	»	είναι	»	προς	δύο	πλευρές
110	»	είναι	»	προς	τρεις	πλευρές
2	»	είναι	»	προς	τέσσερις	πλευρές
6	εκκλησίες	στέκονται	ελεύθερες			

255 εκκλησίες συνολικά.

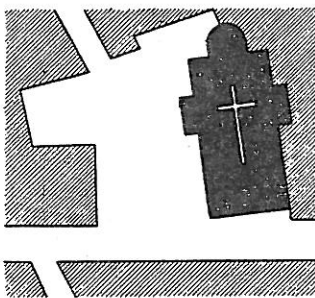
Επιπλέον πρέπει να σημειωθεί, ότι μεταξύ αυτών των έξι μόνο, ελεύθερα τοποθετημένων, συγκαταλέγονται δύο σύγχρονες εκκλησίες, η

Εικ. 16. PIACENZA: Piazza del Duomo.

προτεστάντικη και η αγγλικανική, ενώ οι τέσσερις μόνον υπόλοιπες, για τις οποίες ο αντίστοιχος τύπος δίνεται στην εικ.18 φαίνεται να είναι στριμωγμένες στις παρυφές ή στην γωνία μιας πλατείας. Αλλά κι αυτή ακόμα η μορφή διάταξης δεν τηρήθηκε τελικά υπό την σύγχρονη έννοια, διότι τότε θα έπρεπε, ακριβώς όπως και στα μνημεία, το κέντρο της κάτοψης της εκκλησίας να συμπίπτει ακριβώς με το κέντρο της πλατείας. Έτσι, για την Ρώμη, μπορεί να ισχύσει ως κανόνας, ότι οι εκκλησίες ποτέ δεν ανεγέρθηκαν σε θέση ελεύθερη. Σχεδόν το ίδιο όμως ισχύει και για ολόκληρη την Ιταλία.

Σε πολλές πόλεις, όλες ανεξαιρέτως οι εκκλησίες είναι προσοικοδομημένες, όπως στην Ραβία, την Vicenza (όπου μόνο ο καθεδρικός ναός

Εικ. 17. PALERMO: S. Cita.

στέκει ελεύθερα, εικ. 19), στην Cremona, στο Μιλάνο (εξαιρουμένου του καθεδρικού ναού), στην Βενετία, στην Νεάπολη, στο Παλέρμο (εξαιρουμένου του καθεδρικού ναού εικ. 20), στο Reggio (συμπεριλαμβανομένου και του καθεδρικού ναού), στην Feitaga, και σε πολλές άλλες. Αλλά και οι ελεύθερες πάλι τοποθετήσεις που παρατίθενται στις εικ. 18 έως 20, δεν συμβαδίζουν με την σύγχρονη διάταξη, αλλά περισσότερο με την αρχαία παράταξη μνημείων στις παρυφές των πλατειών. Και αυτό είναι για τα οικοδομήματα σε ακόμα πιο υ-

ψηλό βαθμό σημαντικό απ' ότι για τα μνημεία, διότι αυτά δείχνουν περισσότερο την αξία τους, μόνον όταν μπορούν να ιδωθούν σε μία όχι πολύ μεγάλη πλατεία από ανάλογη απόσταση.

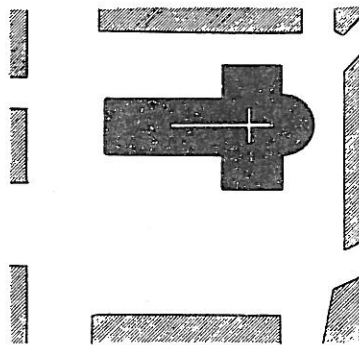
Μιά ιδιαίζουσα διαρρυθμίση παρουσιάζει η πλατεία του καθεδρικού ναού της Brescia (εικ. 21), η οποία όμως ταιριάζει πολύ καλά στο σύστημα που περιγράψαμε, αφού η πρόσοψη της εκκλησίας χρησιμεύει και ως όριο της πλατείας.

Το δικό μας σύγχρονο σύστημα κινείται ως γνωστόν εντελώς αντίθετα προς αυτό το συνεπές και εμφανώς συνειδητά εφαρμοσμένο σύστημα.

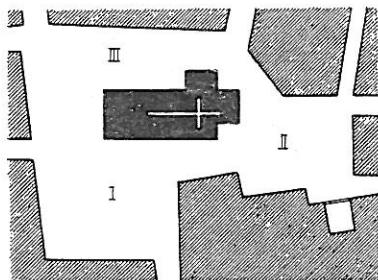
Δεν φαίνεται να θεωρούμε ότι υπάρχει άλλη δυνατότητα, εκτός από το να τοποθετείται κάθε εκκλησία στο μέσο του οικοπέδου της, έτσι ώστε να στέκεται ολόγυρα ελεύθερη. Αυτή όμως η διάταξη έχει μόνο μειονεκτήματα και κανένα απολύτως πλεονέκτημα. Για το οικοδόμημα, αυτή η τοποθέτηση είναι η πλέον ακατάλληλη, διότι έτσι η εντύπωση δεν συγκεντρώνεται πουθενά, αλλά διασπάται σύμμετρα ολόγυρά του. Έτσι ένα ελεύθερα τοποθετημένο οικοδόμημα μένει για πάντα μια “τούρτα στο δίσκο σερβιρίσματος”. Εδώ, μια ολοζώντανη, οργανική, παράλληλη με το περιβάλλον ανάπτυξη είναι εκ των πρωτέρων αποκλεισμένη. Ομοίως και η επιτυχημένη πρόκληση προοπτικών εντυπώσεων, για τις οποίες είναι απαραίτητος ένας χώρος παρατήρησης, μια πλατεία διαμορφωμένη παρόμοια, όπως και στο θέατρο η σκηνή, που στο φόντο της θα έπρεπε να τοποθετηθεί η προς ατένιση όψη.

Αλλά και για τον ιδιοκτήτη είναι αυτή η διάταξη, μεταξύ άλλων η λιγότερο ευνοϊκή, διότι τον υποχρεώνει, κάνοντας υψηλές δαπάνες, να επεξεργαστεί αρχιτεκτονικώς και διακοσμητικώς τις μακρυνές ολόγυρα, με ακριβές πέτρινες βάσεις, γείσα κ.λ.π. Εάν τα εξοικονομούσε

κάνεις όλα αυτά, μέσω μιας εν μέρει ενοικοδομήσεως, τότε θα μπορούσαν όλες οι υπόλοιπες όψεις των εκκλησιών μας να κατασκευαστούν από πάνω ως κάτω με μάρμαρο, και θα περισσεύαν και χρήματα για γλυπτικό διάκοσμο και άλλα παρόμοια. Αυτό θα ήταν τότε

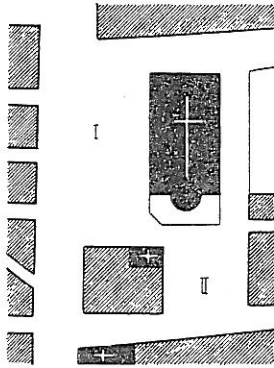

Εικ. 18. LUCCA: S. Michele

Εικ. 19. VICENZA.

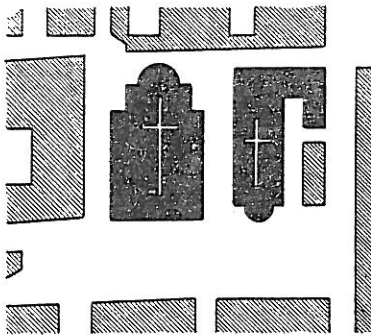
σίγουρα κάτι εντελώς διαφορετικό από το μονότονο περίβλημα με τα ίδια, ίσως μάλιστα και λόγω εξοικονόμησης μέσων, πενιχρά γεισώματα, ολόγυρα σε ατέλειωτες σειρές· όπου επιπλέον, πρέπει να αναλογιστεί κανείς, ότι ποτέ δεν μπορεί να τα δει με μιας όλα. Αλλά

Εικ. 20. PALERMO:
I. Piazza del Duomo

και από την άποψη της χρήσης είναι κακή μια τέτοια τοποθέτηση της εκκλησίας, διότι για πολλαπλούς λόγους θα ήταν ιδιαίτερα επιθυμητή μια κτηριακώς εσωτερική σύνδεση της εκκλησίας με το αντίστοιχο μοναστήρι, ή με την ενοριακή αυλή, ή μ' ένα σχολείο, ειδικά δε τον χειμώνα, και σε περιόδους κακού καιρού. Και το χειρότερο απ' όλα είναι ότι μ' αυτήν και μόνο μ' αυτήν την διάταξη εξαφανίζεται και η ίδια η πλατεία. Στίς περισσότερες περιπτώσεις, από την παλιά πλατεία δεν υπολείπεται τίποτε άλλο, παρά στην καλύτερη περίπτωση, απλώς και μόνο ένας πιο φαρδύς δρόμος ολόγυρα. Η ονομασία του τότε ως πλατεία,

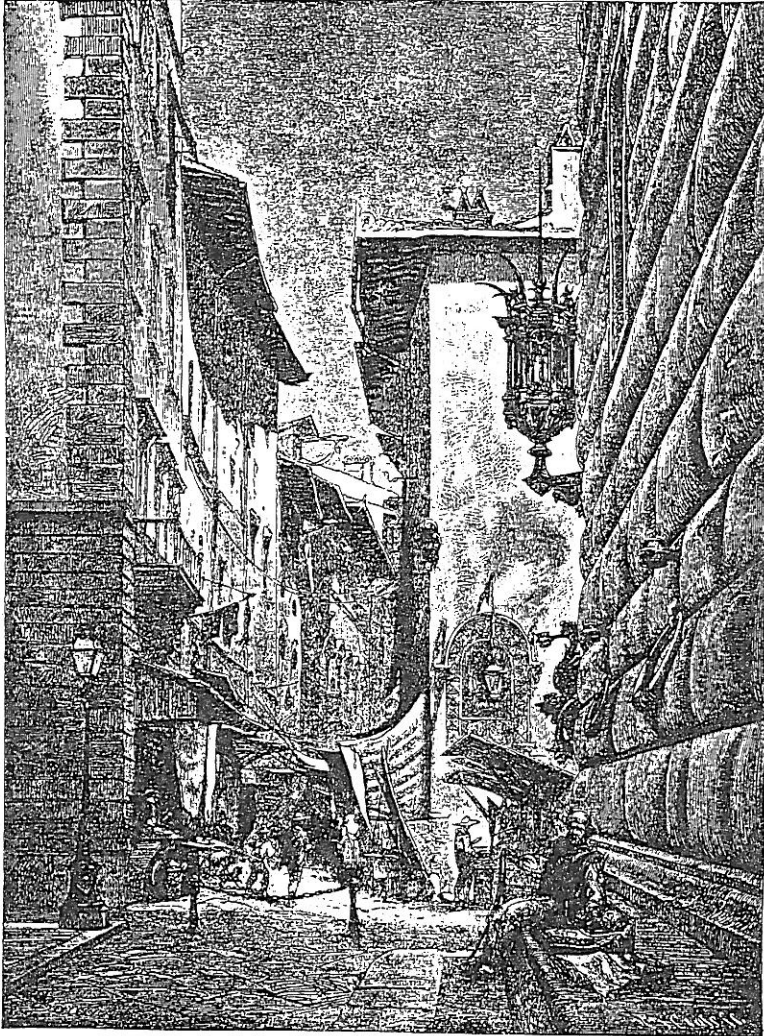
δρά σχεδόν κωμικά. Παρ' όλα αυτά, παρά το γεγονός ότι ακριβώς

Εικ. 21. BRESCIA: Η πλατεία του καθεδρικού ναού με τον παλιό και τον νέο καθεδρικό ναό.

αυτή η διάταξη σε σχέση με οτιδήποτε, αποδεικνύεται κακή, παρ' όλο ότι ολόκληρη η ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής είναι αντίθετη, παρ' όλα αυτά, τοποθετούνται σήμερα, σ' ολόκληρο τον κόσμο οι νεόδμητες εκκλησίες στην μέση των πλατειών. Δεν αγγίζει αυτό πράγματι τα όρια του ακαταλόγιστου; Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για θέατρα, δημαρχεία κ.λ.π. Πάντα ξει κανείς με την ψευδαίσθηση, ότι όλα θα έπρεπε να τα βλέπει, ότι το μόνο σωστό θα ήταν ένας ολόγυρα μονότονος κενός χώρος. Το ότι αυτός ο κενός χώρος, και μόνος του άλωστε υπερβολικά πληκτικός, καταστρέφει και κάθε ποικιλία της ανάπτυξης δεν εξετάζεται. Το πόσο

εξάισια επιδρούν οι μεγάλοι τετραγωνικοί λίθινοι όγκοι Φλωρεντιανών παλατιών ακόμα και στα στενά πίσω δρομάκια, μπορεί κανείς να το διακρίνει μόνος του σε ζωγραφικές παραστάσεις. (εικ. 22). Ένα τέτοιο παλάτι δείχνει την αξία του δυό φορές: Κατ' αρχήν

Εικ. 22. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Via degli Strozzi.

με την πλευρά, με την οποία στέκεται μπροστά στην ελεύθερη πλατεία και έπειτα πάλι δρόντας διαφορετικά, προς τα πίσω, στο στενό δρομάκι.

Στις προτιμήσεις όμως της εποχής μας, δεν αρκεί να τοποθετούνται όσο το δυνατόν πιο ακατάλληλα οι δικές της δημιουργίες, αλλά επιπλέον πρέπει και τα έργα των παλιών δημιουργών να ευνοηθούν με την αποδέσμευσή τους, ακόμη και όταν είναι ξεκάθαρα φανερό, πως αυτά ειδικώς έχουν συντεθεί μέσα στο περιβάλλον τους, και πως δεν μπορούν καθόλου ν' ανθέξουν την αποδέσμευση, χωρίς καταστροφή όλης τους της αισθητικής εντύπωσης. Έτσι στην Βιέννη π.χ. η ευτυχώς ματαιωθείσα ελευθέρωση της εκκλησίας του Αγ. Καρόλου θα ήταν ένα μνημειώδες δυστύχημα. Η κύρια όψη με τις δύο πλευρικές διόδους, όμοια όπως και στον Αγ. Πέτρο της Ρώμης, είχε προφανώς, με βάση αυτήν την αρχή της σύνδεσης, υπολογιστεί για αμφίπλευρη κτιριακή σύνδεση, ακόμη κι αν επρόκειτο για άλλα κτίρια απ' ότι τα σημερινά. Αυτή η αρχή δεν ανέχεται μια αποδέσμευση του κτιρίου, γιατί τότε θα είχε κανείς κι απ' τις δυό πλευρές δύο μεγάλες τοξοτές πύλες, οι οποίες δεν θα οδηγούσαν πουθενά, και θα ήταν άνευ νοήματος μέσα σε μια ελεύθερη πλατεία. Πολύ λιγότερο όμως ανέχεται ο θόλος μια ελευθέρωση. Λόγω της ελλειπτικής του κάτοψης, παρατηρούμενος από τα πλάγια, θα φαινόταν πάρα πολύ φαρδύς και δύσμορφος, δίχως άλλο δηλαδή αντιαισθητικός. Ο Fischer v. E. διάλεξε αυτήν την βασική μορφή, η οποία κατά τα άλλα του παρείχε κάθε είδους πλεονεκτήματα και νεωτερισμούς, για τον λόγο ακριβώς ότι αποκλείονταν οι πλάγιες όψεις και έτσι η κατασκευή του θόλου μπορούσε να διαμορφωθεί στις αναλογίες της αποκλειστικά και μόνο σε σχέση με την πρόσοψη. Αν απογυμνώσει κανείς το έργο από αυτήν την απαραίτητη προϋπόθεση της γενικής καλλιτεχνικής σύλληψης, τότε απλά του στερεί την καλλιτεχνική του δικαίωση, ενώ αδικεί συγχρόνως και τον δημιουργό καλλιτέχνη.

Πολλές τέτοιες περιπτώσεις μπορούν ακόμη να παρατεθούν. Είναι μια τυπική "ασθένεια της μόδας", αυτή η αυταπάτη της ελεύθερης τοποθέτησης, την οποία μάλιστα ο R. Baumeister ανάγει σε κανόνα, στο εγχειρίδιό του της πολεοδομίας, με τα ακόλουθα λόγια: "Παλιά κτηριακά έργα θα έπρεπε να προστατευθούν αλλά και να αποφλοιωθούν και να αποκατασταθούν", όπου απ' τα ακόλουθα επίσης προκύπτει, ότι με μία αναμόρφωση του περιβάλλοντός τους, πρέπει αυτά να τοποθετηθούν και σε ελεύθερες πλατείες και στους άξονες των δρόμων. Αυτή η διαδικασία βρίσκεται άλλωστε παντού σε εξέλιξη, ενώ ιδιαιτέρως ανθεί η ειδικότητα της ελευθέρωσης παλαιών πυλών πόλεων. Έτσι ελευθερώθηκαν το Holstentor στο

Lübeck, το Tangermündetor στο Stendal, το Karlstor στην Heidelberg και μόλις προσφάτως αποφασίστηκε και η απελευθέρωση της Porta pia στο Regensburg. Είναι πράγματι ένα πολύ ωραίο πράγμα, μια τέτοια ελεύθερη πύλη, όπου κανείς κάνει τον περίπατό του γύρω απ' αυτήν, αντί να την διέρχεται!

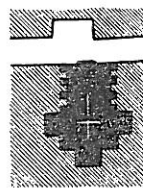
III

Η ΠΕΡΙΚΛΕΙΣΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

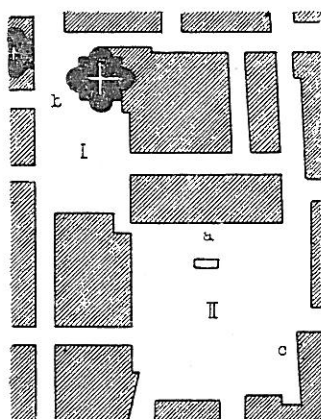
Η ενοικοδόμηση των εκκλησιών και παλατιών, οδηγεί πάλι πίσω στην θεώρηση του τύπου του αρχαίου Forum με την αυστηρή περίκλεισή του από τον έξω χώρο. Αν ερευνήσει κανείς τις πλατείες του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, ειδικά δε στην Ιταλία, τώρα πλέον ως προς αυτή την ειδική ιδιότητα, τότε παρατηρεί αμέσως, ότι και σ' αυτό το σημείο, η παράδοση διατηρήθηκε επι μακρόν, και πως αυτό ακριβώς το γεγονός συνεισφέρει τόσο έξοχα στην αρμονική συνολική εντύπωση. Ήδη, μετά τα ως τώρα σκιαγραφηθέντα, είναι φανερό, ότι έτσι κυρίως μετασχηματίζεται ένας ελεύθερος χώρος στο εσωτερικό μιας πόλης, σε πλατεία. Σήμερα βέβαια ονομάζεται έτσι και ο ακάλυπτος, κενός χώρος, ο οποίος προκύπτει όταν ένα οικοπέδο που περιβάλλεται από τέσσερις δρόμους πρέπει απλώς να μείνει άκτιστο. Από υγιεινής και οποιασδήποτε άλλης τεχνικής απόψεως, μπορεί αυτό μόνο ήδη να αρκεί· από καλλιτεχνική όμως άποψη, μία απλώς άκτιστη θέση δεν είναι ακόμα αστική πλατεία. Για να ακριβολογήσει κανείς, απ' αυτήν την άποψη υπολείπονται για τον σκοπό αυτό ακόμη πάρα πολλά ως προς την διακόσμηση, την σημασία, τον χαρακτήρα. Αλλά όπως υπάρχουν επιπλωμένα και κενά δωμάτια, έτσι θα μπορούσε κανείς να μιλάει και για διαμορφωμένες και αδιαμόρφωτες ακόμη πλατείες. Ο κύριος όμως όρος γι' αυτό, είναι για την πλατεία όπως και για το δωμάτιο, το περίκλειστο του χώρου.

Ούτε κι αυτήν την σπουδαιότητα, την ουσιαστική πράγματι πρωταρχική προϋπόθεση κάθε καλλιτεχνικής αίσθησης την γνωρίζει η σύγχρονη πολεοδομία. Αντίθετα στους παλαιούς συναντάει κανείς την εφαρμογή διάφορων μέσων, ώστε να επιτευχθεί, υπό τους πιο διαφορετικούς όρους μια ορισμένη περίκλειση του χώρου. Βέβαια σ' αυτήν τους την επιδίωξη υποστηρίζονταν από την παράδοση και ευνοούνταν από την πατροπαράδοτη στενότητα των δρόμων και από τις ασήμαντες κυκλοφοριακές ανάγκες. Αλλά εκεί ακριβώς που αυτή η βοήθεια δεν τους συμπαραστάθηκε επωφελώς, αποδεικνύεται η ύπαρξη του ταλέντου τους και η έμφυτη διαίθησή τους με τον πιο περίλαμπρο τρόπο. Η εξέταση των ακόλουθων παραδειγμάτων πρό-

κείται να το παρουσιάσει αυτό λεπτομερώς. Η απλούστερη περίπτωση είναι εκείνη κατά την οποία, απέναντι από ένα μνημειακό κτήριο αποχωρίζεται από την μάζα των σπιτιών ένας χώρος, ο οποίος συγχρόνως ανταποκρίνεται κατά το δυνατό και στην προϋπόθεση της σταθερά συνεχούς περικύκλωσης με κτήρια. Από τα πολυάριθμα παραδείγματα αυτού του είδους, θα ξεχωρίσαμε την μικρή πλατεία του S. Giovanni στην Brescia (εικ. 23). Συχνά σ' αυτήν την πλατεία εκβάλλει κι ένα δεύτερο σοκάκι, οπότε όμως λαμβάνεται μέριμνα, ώστε τουλάχιστον στις σημαντικότερες οπτικές φυγές προς το κύριο κτήριο κ.λ.π. να δέχεται κανείς μια κλειστή εικόνα. Αυτή η συγκράτηση της εικόνας, και μάλιστα έτσι ώστε να μην μπορεί κανείς να δει έξω απ' την πλατεία, επιτυγχάνεται με τόσο ποικίλους τρόπους, ώστε να μην μπορεί κανείς έπειτα να μιλήσει απλώς για σύμπτωση. Ίσως να ήταν πολλές φορές σύμπτωση το γεγονός ότι οι συνθήκες ήταν ήδη ευνοϊκές όταν η πλατεία έφθανε στην τελική της διαμόρφωση. Το ότι όμως μία τέτοια κατάσταση διατηρήθηκε και χρησιμοποιήθηκε δεν ήταν πλέον σύμπτωση. Σήμερα σε μια τέτοια περίπτωση θα παραμέριζε κανείς ριζικά αυτές τις συμπτώσεις και θα άνοιγε μάλιστα και ωραία φαρδιά ρήγματα μέσα στο τοίχωμα της πλατείας, όπως άλλωστε πραγματικά συμβαίνει παντού, όπου διευρύνονται και εκσυγχρονίζονται ωραίες κλειστές παλιές πλατείες. Επίσης δεν είναι βέβαια σύμπτωση, ότι σχετικά με την εκβολή των δρόμων, σ' όλες τις παλιές πλατείες μπορεί κανείς να παρατηρήσει ένα σύστημα εντελώς αντίθετο απ' το σύγχρονο. Σήμερα είναι κανόνας να αφήνονται σε κάθε γωνία της πλατείας να τμηθούν κάθετα δύο δρόμοι, πιθανόν για να γίνει εκεί το άνοιγμα στο τοίχωμα της πλατείας ακόμη μεγαλύτερο και για να στέκεται κάθε αποκαλούμενο "τετράγωνο" ή "οικοδομικό τετράγωνο" κατά το δυνατόν απομονωμένο, και μάλιστα να μην δημιουργείται καμιά κλειστή συνολική εντύπωση. Στους παλιούς, κανόνας ήταν ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή στις γωνίες των δρόμων να αφήνεται να εκβάλλει μόνο ανά ένας δρόμος,

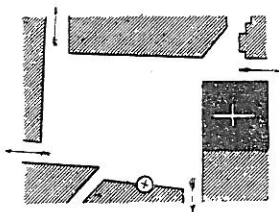

Εικ. 23.
BRESCIA:
San Giovanni.

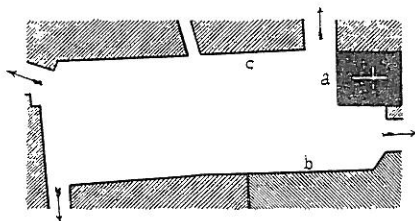

Εικ. 24. PARMA: a. Pal. del Comune . b. Madona della Steccata. c. Pal. della Pedestria. I. Piazza d. Steccata. II. Piazza Grande.

ενώ η δεύτερη κατεύθυνση διακλαδιζόταν μόλις λίγο βαθύτερα σ' αυτόν τον δρόμο, εκεί όπου αυτό δεν μπορούσε πια να γίνει ορατό απ' την πλατεία. Αλλά επιπλέον, αυτοί οι τρεις ή τέσσερις γωνιακοί

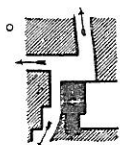

Εικ. 25. RAVENNA: Πλατεία του καθεδρικού ναού.

Εικ. 26. MANTUA: Piazza S. Pietro.
a. Αγ. Πέτρος. b. Pal. Reale.
c. P. Vescovile.

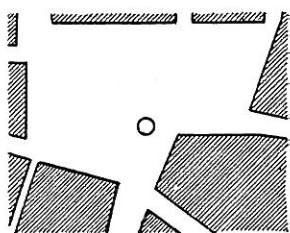
δρόμοι εκβάλλουν ο καθένας προς μια άλλη κατεύθυνση, και αυτή η περίεργη περίπτωση παρουσιάζεται τόσο ασυνήθιστα συχνά, είτε εντελώς ξεκάθαρα πραγματοποιημένη, είτε τουλάχιστον εν

Εικ. 27. BRESCIA: S. Clemente.

μέρει, ώστε κι αυτή να πρέπει να θεωρηθεί ως μια απ' τις ενσυνείδητα ή μη συνειδητά επικρατούσες αρχές της παλιάς πολεοδομίας. Μετά από εγγύτερη εξέταση, διαπιστώνει κανείς εύκολα, ότι μ' αυτήν την τοποθέτηση των δρόμων, διαταγμένων όπως και οι βραχίονες ενός στροβίλου, έχει επιλεγεί η ευνοϊκότερη περίπτωση, κατά την οποία από κάθε θέση της πλατείας υπάρχει συγχρόνως το πολύ μία και μοναδική θέα από την πλατεία προς τα έξω, μία

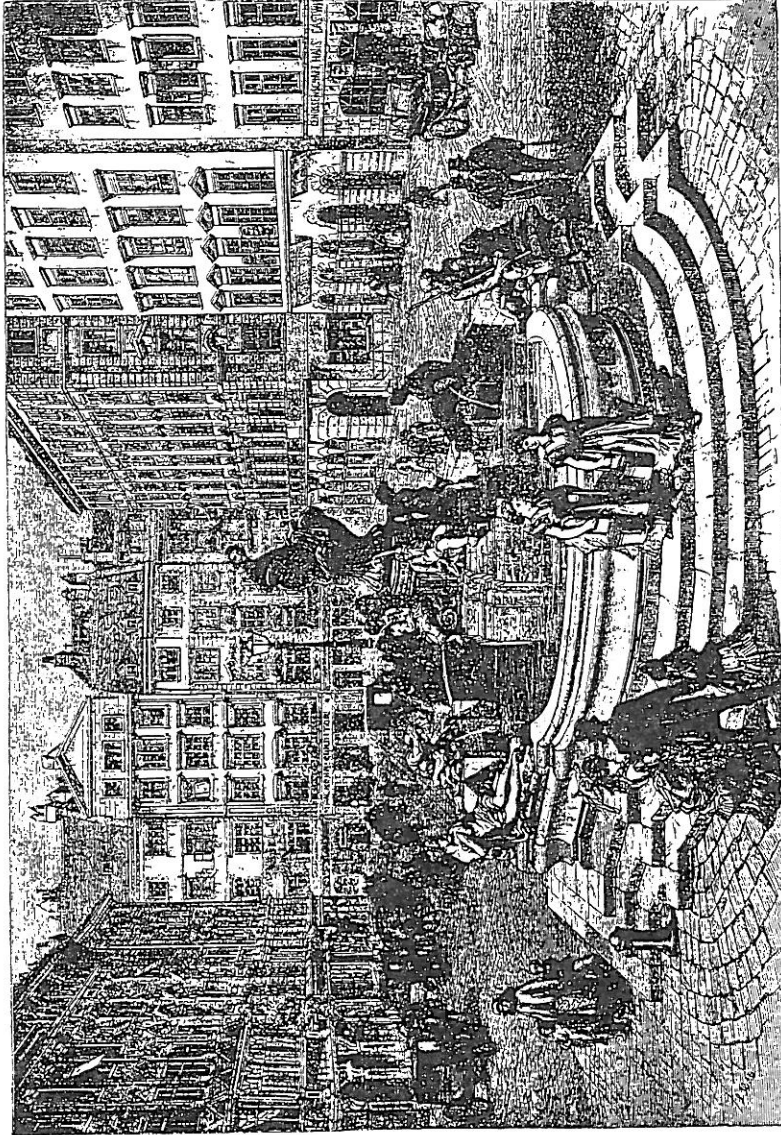
δηλαδή επίσης και μοναδική διακοπή του συνολικού μετώπου. Ιδωμένο από τις περισσότερες θέσεις της πλατείας, το συνολικό πλαίσιο της, δεν διασπάται όμως καθόλου, διότι τα κτήρια διατέμνονται προοπτικά στις εκβολές των δρόμων και μέσω αυτής της αλληλοκάλυψης δεν αφήνουν κανένα κενό που να προξενεί δυσάρεστη εντύπωση.

Εικ. 28. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Piazza della Signoria.

Όλο το μυστικό βρίσκεται στο ότι οι εκβάλλοντες δρόμοι είναι τοποθετημένοι υπό γωνία προς τις οπτικές φυγές, αντί να είναι παράλληλοι μ' αυτές, ένα τέχνασμα το οποίο χρησιμοποιήθηκε και σε άλλους τομείς από οικοδόμους, ξυλουργούς και μα-

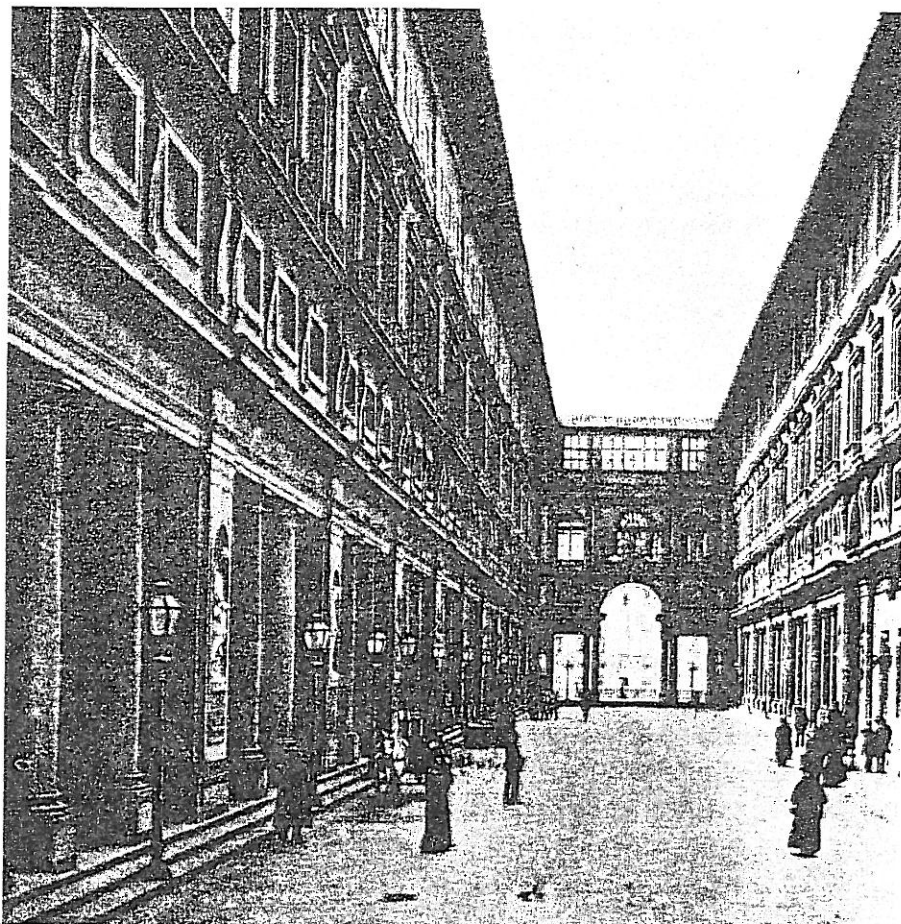
ραγκούς ήδη από τον πρώιμο Μεσαίωνα, συχνά στην πιο εκλεπτισμένη μορφή, όταν επρόκειτο να αποκρυβούν ή απλώς να διαμορφωθούν κατά το δυνατόν λιγότερο αντιληπτά, αρμοί σε πέτρα ή ξύ-

Εικ. 29. Η "νέα αγορά" στην Βιέννη.

λο. Το λεγόμενο αμοκάλυπτρο των μαραγκών οφείλει την γένεσή του και την τόσο συχνή χρησιμοποίησή του, πλὴν άλλων και σ' αυτό το γεγονός.

Όσον αφορά τα παραδείγματα που περιέχονται στα παρατιθέμενα σκίτσα, η πλατεία του καθεδρικού ναού της Ravenna (εικ. 25) δείχνει

Εικ. 30. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Portico degli Uffici.

τον πιο γνήσιο τύπο αυτής της εύστοχης διάταξης. Ομοίως σημαντική είναι και η πλατεία του καθεδρικού ναού της Pistoja και πολλές άλλες. Στην Mantua, η πλατεία του Αγ. Πέτρου (εικ. 26) εμφανίζει αυτόν τον τύπο σε γνήσια επίσης εκτέλεση, ενώ η πλατεία μπροστά στον S. Clemente στην Brescia (εικ. 27) ανταποκρίνεται σ' αυτόν μόνο εν μέρει. Κάπως πιο συγκαλυμμένα περιλαμβάνεται ο κανόνας

που αναφέρθηκε, στο συγκρότημα της Piazza della Signoria (εικ. 28), στην Φλωρεντία. Οι φαρδύς λεωφόροι ακολουθούν τον κανόνα. Τα μόνο μέχρι πλάτους ενός περίπου μέτρου στενά ενδιάμεσα σοκάκια όμως, (δίπλα στην Loggia dei Lanzi) γίνονται στην πραγματικότητα μόνο ελάχιστα αντιληπτά, πολύ λιγότερο απ' ό,τι στο σχέδιο. Το πώς, παρά την εκβολή ακόμη και πλατειών οδών είναι δυνατόν μ' όλα ταύτα να προκύψει μια περίκλειστη εικόνα, θα μπορούσε να δείξει η θέα του Neuer Markt (νέας αγοράς) στην Βιέννη (εικ. 29). Και αυτή επίσης η πλατεία έχει διαταχθεί (αν και όχι με απόλυτη ακρίβεια) σύμφωνα μ' αυτό το σύστημα. Ομοίως και η μεγάλη πλατεία του δημαρχείου του St. Pölten και ένα αμέτρητο πλήθος άλλων. Το ότι αυτό το σύστημα αποτελεί, τουλάχιστον εν μέρει, την βάση εκπληκτικά πολυάριθμων πλατειών, μπορεί επίσης να συναχθεί απ' όλα τα ήδη παρατεθέντα, αλλά και από τα ακόλουθα σκίτσα πλατειών.

Με αυτά όμως δεν έχουν ακόμη εξαντληθεί τα βοηθητικά μέσα των παλαιών, με τα οποία διατηρούν ένα τοίχωμα πλατείας κλειστό. Ένα συχνά γι' αυτό τον σκοπό χρησιμοποιούμενο θέμα, είναι η υπερδομημένη, με μεγάλο άνοιγμα τοξοτή πύλη, με την οποία επιτυγχάνεται ένα άψογο τελείωμα για την θέα, ενώ η κυκλοφορία μπορεί κατά το δοκούν να ληφθεί υπ' όψη, ανάλογα με τον αριθμό και το μέγεθος των ανοιγμάτων.

Κι αυτό επίσης το εξάισιο θέμα μπορεί να θεωρηθεί σήμερα εξεφανισμένο ή ακριβέστερα εξαλειμμένο.

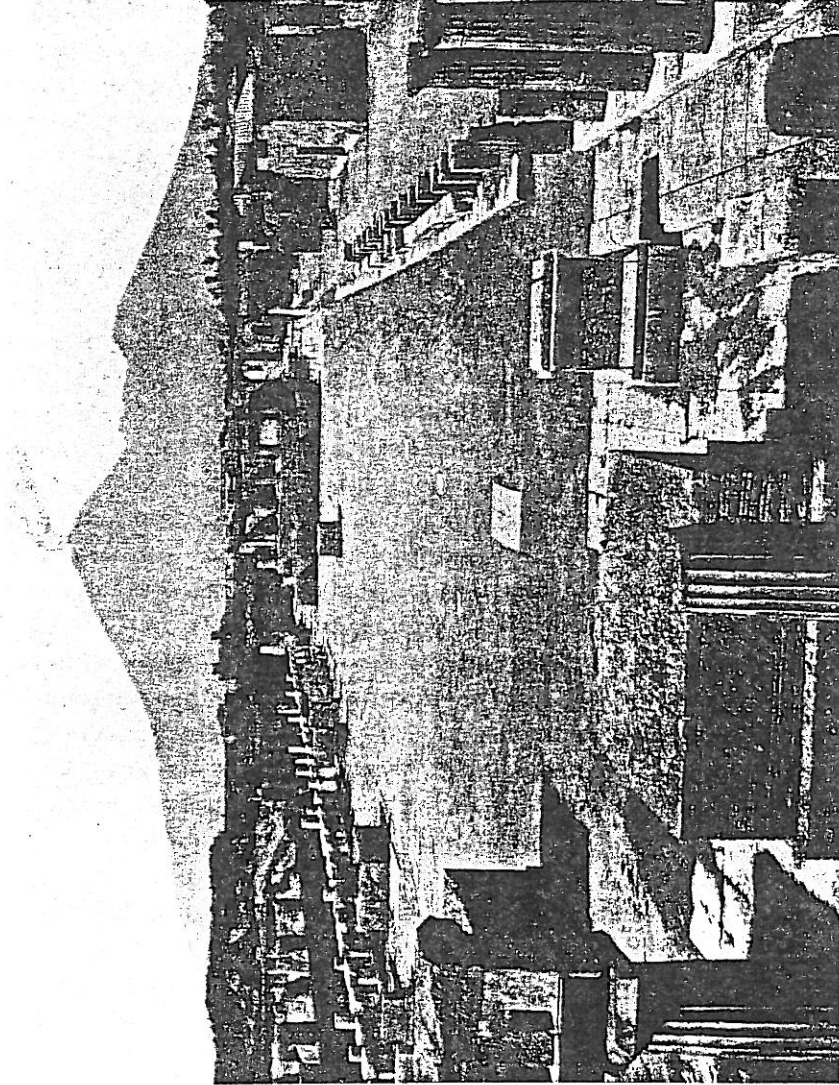
Μεταξύ των κυρίως εδώ παρατιθέμενων παραδειγμάτων, προέχει πάλι η Φλωρεντία με το Portico degli Uffici, σε άμεση γειτνίαση με την Signoria (εικ. 30) με θέα προς τον Αίπο. Στην Ιταλία δεν υπάρχει σχεδόν καμία μεγάλη πόλη που να μην έχει κάνει επανειλημμένως χρήση αυτού του θέματος. Αυτό είναι επίσης οικείο και βορείως των Άλπεων. Μόνο μερικές απ' τις πιο λαμπρές διαμορφώσεις μπορούν να αναφερθούν εδώ όπως η πύλη Laggaser στο Danzig, με τρεις διόδους και ανακτορική διάταξη λεπτότατης διάρθρωσης και αναλογιών, η υπερδομημένη πύλη μεταξύ του δημαρχείου και του κτηρίου της καγκελαρίας στην Brügge, το γνήσιο Kerckboog (επονομαζόμενο καμάρα της εκκλησίας) στην Nymwegen, χτισμένο το 1542 από τον W. Nürnberger. Σ' αυτό μοιάζει κάπως στην κάτοψη η υπερδομημένη με ένα σπίτι ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων διόδος από το Bürgerwiese προς την Portikusstraße στην Δρέσδη, με δύο διόδους και δύο ανοίγματα για διαβάσεις πεζών, έτσι ώστε η κυκλοφορία να μην εμποδίζεται ούτε κατά το ελάχιστο, και εν τούτοις να επιτυγχάνεται το πλήρες κλείσιμο των τοιχωμάτων της πλατείας. Αλλά και η ομορφιά της Josefsplatz στην Βιέννη, που πολύ δύσκολα μπορεί να

ξεπερασθεί, έγινε δυνατή μόνο με την βοήθεια των δύο τοξοτών πυλών, διότι αλλιώς, με διατήρηση της απαραίτητης κυκλοφορίας δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμη η θαυμάσια μεγαλοπρεπής συγκέντρωση των τριών κύριων πλευρών αυτής της πλατείας. Ομοίως όπως και εδώ, απαντώνται πράγματι σε όλες τις ηγεμονικές έδρες, πύλες διόδου για την αστική κυκλοφορία οχημάτων και πεζών, απλές ή και όμοιες με αφίδες θριάμβου. Αν τώρα παίρναμε και τις πύλες μεγαλύτερου μεγέθους των ανακτόρων και των δημαρχείων, τότε θα προέκυπτε ένα απέραντο πλήθος από παραλλαγές, με τις οποίες ακριβώς έχει ντυθεί αυτό το γόνιμο μοτίβο. Όλα αυτά όμως δεν ενδιαφέρουν καθόλου τον σύγχρονο πολεοδόμο.

Για να μην παραλείψουμε όμως τώρα και την σύγκριση με την αρχαιότητα, ας θυμηθούμε την πύλη διόδου, μέσω της οποίας μπορούσε να γίνει προσπελάσιμο το Forum της Πομποίας (εικ. 31).

Τα βοηθητικά μέσα των παλαιότερων εποχών με σκοπό το κλείσιμο των πλατειών δεν είναι ακόμη εξαντλημένα. Μένει ακόμη να μνημονοποιηθούν οι στοές. Η μεγαλύτερη πλατεία της Ρώμης, η πλατεία του Αγ. Πέτρου (βλ. εικόνα της προμετωπίδας), διαμορφώθηκε μόνο με μια τέτοια κιονοστοιχία, αλλά και για την πλήρωση κενών χρησιμοποιήθηκε συχνότατα αυτό το θέμα με απόλυτη επιτυχία. Ενίοτε εισχωρούν το ένα μέσα στο άλλο τα θέματα της υπερδομημένης πύλης και της κιονοστοιχίας, όπως στην πλατεία του καθεδρικού ναού στο Salzburg· κάποτε μεταβάλλονται οι κιονοστοιχίες σε αρχιτεκτονικώς διαρθρωμένους διαχωριστικούς τοίχους, όπως στην S. M. Novella στην Φλωρεντία, ή και εξελίσσονται εξ ολοκλήρου σε ψηλές μάντρες με απλές ή όμοιες με αφίδες θριάμβου εισόδους, όπως στην παλιά επισκοπική έδρα στο Bamberg (του 1564), στο Δημαρχείο του Altenburg του αρχ. N. Grohmann (1562-1564), στο παλιό Πανεπιστήμιο του Freiburg i.B. και σε πολλά άλλα μέρη.

Αλλά και σε μεμονωμένα μνημειακά κτίσματα υπήρχαν παλιότερα πολύ πιο συχνά απ' ό,τι σήμερα ανοιχτοί εξώστες, εν μέρει σε υψηλότερους ορόφους, όπως στο Δημαρχείο της Halle του αρχιτέκτονα N. Hoffmann. 1569, ή στο Δημαρχείο της Κολονίας του αρχιτέκτονα W. Vernicke, 1569, και εν μέρει ισογείως. Μεταξύ των πολυάριθμων παραδειγμάτων θα μπορούσαν να αναφερθούν: οι τοξοστοιχίες του Δημαρχείου του Paderborn, του Δημαρχείου της Υπερν που οικοδομήθηκε το 1621-1622 απ' τον αρχιτέκτονα J. Sporemann, επιπλέον οι τοξοστοιχίες του παλιού Δημαρχείου του Amsterdam, οι τοξοτές διόδοι του Δημαρχείου του Lübeck, η πέργκολα του Gewandhaus στο Braunschweig, το Δημαρχείο στο Brieg με τον επάνω εξώστη του ανάμεσα σε δύο γωνιακούς πύργους, και μεταξύ των πολλών αγορών

Εκ. 31. Το Forum της Πομπηίας.

με πέργκολες, αυτή του Münster και αυτή της Bologna, όπως επίσης και το Portico dei servi στη Bologna. Εδώ ακριβώς θα έπρεπε να υπομνηθεί και η ωραία αίθουσα του Pal. del Podesta, επιπλέον οι μεγαλοπρεπείς τοξοτές δίοδοι του Monte vecchio στην Brescia, οι όμορφοι εξώστες του Udine και του S. Annunziata στην Φλωρεντία. Τέλος το θέμα του ανοιχτού περιστυλίου συναντάται διαμορφωμένο με ακόμη μεγαλύτερη ποικιλία στην ανακτορική αρχιτεκτονική, στα μοναστηριακά περιστύλια, στα νεκροταφεία κ.λ.π.

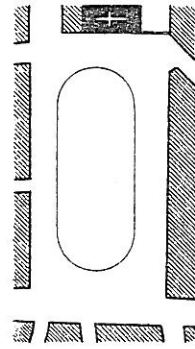
Όλες οι απαριθμημένες διατάξεις και οι αρχιτεκτονικές μορφές, ενώνονται αβίαστα σε ένα ολόκληρο σύστημα της περικλείσις των πλατειών την παλιά εποχή. Αντιθέτως, στην νεώτερη εποχή επιδιώκει κανείς επίσης και μια ελευθέρωση των πλατειών. Το τι σημαίνει αυτό, θα πρέπει μετά απ' όσα ελέχθησαν ως τώρα να είναι σαφές. Αυτό ισοδυναμεί με εξαφάνιση των παλαιών πλατειών. Πάντα, όπου πραγματοποιήθηκε ένα τέτοιο ατυχές σχέδιο, χάθηκε για πάντα η αίσθηση του χώρου.

IV

ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑ ΤΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

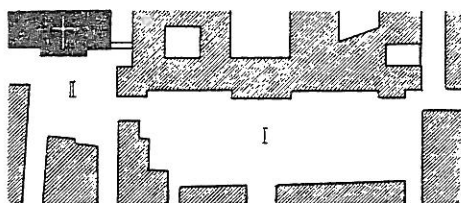
Εάν λάβει κανείς υπ' όψην του την αλληλοεξάρτηση, όπως αυτή υπάρχει μεταξύ των πλατειών και των κτηρίων τους, όσον αφορά το σχήμα, τότε μπορεί κανείς επίσης κάλλιστα να μιλήσει για στενομέτωπες και πλατυμέτωπες αστικές πλατείες. Αυτό εξαρτάται απλώς και μόνο από την θέση και την οπτική κατεύθυνση του παρατηρητή. Στην προκειμένη περίπτωση, η κανονική κατάσταση βάθους ή πλάτους μιας πλατείας, προκύπτει τότε, όταν ο παρατηρητής στέκεται απέναντι απ' το κύριο κτήριο της πλατείας, το οποίο δεσπάζει σ' ολόκληρη την περιοχή. Συνεπώς η πλατεία μπροστά στον S. Croce στην Φλωρεντία θα θεωρείτω ως στενομέτωπη ή καλύτερα ως βαθύμορφη πλατεία, μιας και όλα σ' αυτήν εξαρτώνται από το πώς αυτή συναρτάται προς την κύρια όψη του S. Croce. Προς αυτή την κατεύθυνση κατά κύριο λόγο θεωρείται η πλατεία και το δεσπάζον κτήριο, προς αυτή την κατεύθυνση οφείλουν να είναι διαταγμένα το μέγεθός της, το σχήμα της, και ο τυχών πλαστικός της διάκοσμος, με τέτοιο τρόπο, ώστε απ' όλα γενικώς να προκαλείται το μέγιστο της εντύπωσης.

Μετά από εγγύτερη μελέτη, πείθεται κανείς σύντομα, ότι τέτοιες στενομέτωπες πλατείες επιδρούν ευνοϊκά τότε μόνον, όταν το δεσπάζον κτήριο παρουσιάζει στο βάθος (δηλ. σε μία από τις στενές πλευρές) μια ομοιογένεια στις διαστάσεις, που σημαίνει υπερισχύουσα ανάπτυξη καθ' ύψος, όπως αυτή είναι ως επι το πλείστον η περίπτωση προσόψεων εκκλησιών. Εάν όμως η πλατεία βρίσκεται μπροστά σ' ένα κτήριο με επικρατούσα ανάπτυξη κατά πλάτος, όπως είναι συνήθως η περίπτωση δημαρχείων, τότε οφείλει και η πλατεία να λάβει μια ανάλογη διαμόρφωση κατά πλάτος. Κατόπιν αυτών, θα

Εικ. 32.
ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ:
S. Croce.

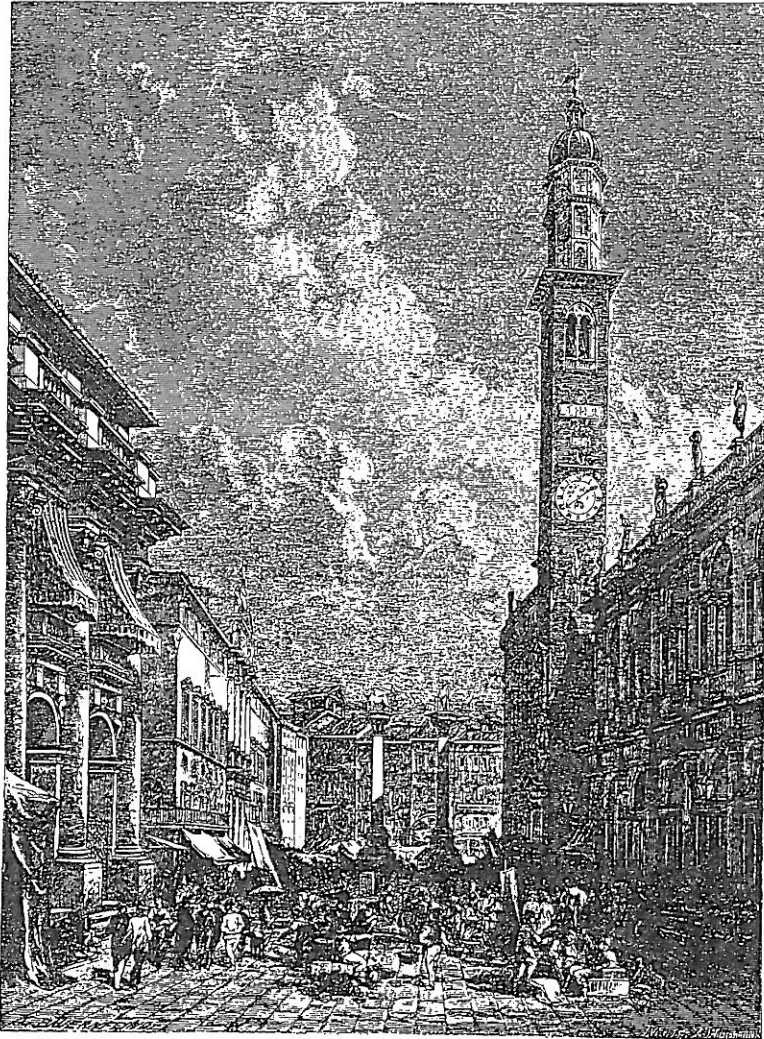
αντιμετωπίζονταν πλατείες εκκλησιών ως επι το πλείστον ως στενομέτωπες, πλατείες δημαρχείων ως επι το πλείστον ως πλατυμέτωπες πλατείες, και αναλόγως επίσης θα επιχειρούσαμε και την διάταξη μνημείων και άλλων αντικειμένων. Ως παράδειγμα μιας ως προς το σχήμα και τις διαστάσεις καλώς τοποθετημένης πλατυμέτωπης πλατείας θα επιλεγόταν η Piazza Reale στην Modena (εικ. 33). Ανιθέτως, η παραπλεύρως συνεχόμενη πλατεία της εκκλησίας ακολουθεί τον

Εικ. 33. MODENA: I. P. di S. Dominico.
II. Piazza Reale.

τύπο της στενομέτωπης πλατείας, και δεν θα μπορούσε να μείνει απαρατήρητο, το πόσο έξυπνα έχουν τοποθετηθεί εδώ, στο ίδιο πνεύμα, και οι εκβολές των δρόμων, όλες λαμβάνοντας υπ' όψιν την κύρια οπτική φυγή προς την εκκλησία. Μπροστά από την ενοικοδομημένη εκκλησία περνάει ένας δρόμος ο οποί-

ος δεν παραβιάζει την περίκλειση και την αίσθηση της πλατείας, διότι η οπτική κατεύθυνση είναι κάθετη προς αυτήν. Στα νώτα του παρατηρητή εκβάλλουν όμως δύο δρόμοι με κατεύθυνση προς την εκκλησία, οι οποίοι έτσι ισχυροποιούν περισσότερο την έννοια αυτής της κύριας κατεύθυνσης, χωρίς να παραβιάζουν όμως την περίκλειση της εικόνας της πλατείας, για τον λόγο ότι, επειδή βρίσκονται στα νώτα του παρατηρητή, δεν γίνονται ορατοί. Αξιοπρόσεκτη φαίνεται επίσης να είναι και η προεξοχή του μεγάρου, το οποίο αφ' ενός μεν καλύπτει επωφελώς την θέα προς τον τέταρτο δρόμο και συγχρόνως διαχωρίζει καλύτερα τις δύο πλατείες. Επίσης θα πρέπει να επιστηθεί η προσοχή στην ευνοϊκή αντίθεση των δύο τόσο κοντά μεταξύ τους ευρισκόμενων πλατειών, η οποία επιτείνει ακόμα περισσότερο την επίδραση της κάθε μίας, δια της αντίθετης εντύπωσης της άλλης: η μία μεγάλη, η άλλη μικρή, η μία πλατυμέτωπη πλατεία, η άλλη στενομέτωπη, η μία κυριαρχούμενη από μία ανακτωρική όψη, η άλλη από το εκκλησιαστικό κτίσμα. Είναι πράγματι μια απόλαυση να αναλύει κανείς τέτοια παλιά σύνολα πλατειών ως προς τις αιτίες των επιδράσεών τους. Όπως και σε κάθε αληθινό καλλιτέχνημα, έτσι κι εδώ ανακαλύπτει κανείς συνεχώς νέες ομορφιές και νέα τεχνάσματα και βοηθητικά μέσα, ακόμη κι όταν συχνά το πρόβλημα είναι δύσκολο να λυθεί, και καθαροί τύποι, εννοείται, σπάνια μόνο εμφανίζονται, δεδομένου ότι οι υπάρχουσες ανάγκες και η ιστορική εξέλιξη ασκούσαν πάντα μεγάλη επιρροή.

Εικ. 34. VICENZA: Piazza dei Signori.

Όπως ακριβώς το σχήμα των πλατειών, έτσι και το μέγεθός τους βρίσκεται σε μια σχέση συγκεκριμένης, όχι αυστηρά εφαρμοσμένης, κι όμως ευκρινώς αισθητής συμφωνίας με τα δεσπόζοντα κτήρια.

Μια πολύ μικρή πλατεία δεν αφήνει μνημειακά οικοδομήματα να ασκήσουν όλη τους την αισθητική δράση. Αντίθετα, μια πολύ μεγάλη πλατεία είναι αποφασιστικά πιο επικίνδυνη, διότι σε σχέση μ' αυτήν, ακόμα και τα μεγαλύτερα οικοδομήματα φαίνονται μικρά. Αναρίθμητες φορές έχει ήδη σαφώς διατυπωθεί αυτό το φαινόμενο σε σχέση με την πλατεία και την εκκλησία του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη.

Θα ήταν μία πλάνη πέρα ως πέρα, εάν πίστευε κανείς, ότι ανάλογα με το πραγματικό μέγεθος μιας πλατείας αυξάνει εξ' ίσου και η εντύπωση του μεγέθους της στην αντίληψή μας. Σ' άλλες περιοχές της αντιληπτικής ζωής έχουν ήδη ερευνηθεί παρόμοια θέματα με ακρίβεια, και φάνηκε παντού, ότι με διαρκώς αυξανόμενες εντυπώσεις, η αύξηση του αντιληπτικού αποτελέσματος δεν μπορεί να συμβαδίσει στον ίδιο ρυθμό, και τελικά παύει εντελώς. Έτσι, μεταξύ άλλων έχει εξακριβωθεί, ότι η ενίσχυση του ήχου μιας ανδρικής χορωδίας αυξάνει στην αντίληψή μας, μόνο στην αρχή, με πλούσιο τρόπο, ανάλογα με τον αριθμό των τραγουδιστών. Έπειτα, αυξάνει μόλις αισθητά ακόμη, και τελικά παύει εντελώς. Το μέγιστο της εντύπωσης επιτυγχάνεται με 400 περίπου τραγουδιστές, πράγμα που σημαίνει, ότι ακόμη κι αν προσέθετε κανείς άλλους 200 ή 400 ή και περισσότερους, η αίσθηση της ηχητικής έντασης δεν θα ήταν μεγαλύτερη. Ακριβώς το ίδιο φαίνεται ότι συμβαίνει και με την αίσθηση μεγέθους των διαφόρων πλατειών. Στην αρχή με ασήμαντες ακόμα διαστάσεις είναι δυνατόν με προσθήκη μιας στενής λωρίδας, πλάτους λίγων μέτρων, η αίσθηση του μεγέθους της πλατείας να αυξηθεί σημαντικά. Όταν όμως η πλατεία είναι έτσι κι αλλιώς ήδη πολύ μεγάλη, τότε μια επαύξηση δεν γίνεται καν αισθητή, και σε πολύ μεγάλες πλατείες, η αμυβαία σχέση μεταξύ πλατείας και προσκείμενων κτηρίων διαλύεται εντελώς. Εδώ, είναι πλέον αδιάφορο το πόσο εξακολουθεί να μεγαλώνει μια τέτοια πλατεία. Τέτοιες γιγαντιαίες πλατείες, μέγιστων διαστάσεων, απαντώνται στις σύγχρονες πόλεις μόνον ως πεδία στρατιωτικών ασκήσεων. Μιά αίσθηση ως αστικής πλατείας δεν τους αρμόζει όμως καθόλου, διότι τα κτήρια στην περιφέρειά τους δεν βρίσκονται πλέον σε κανενός είδους συγκρισιμη σχέση με τις διαστάσεις της πλατείας. Μοιάζουν δε πολύ περισσότερο με βίλλες, κτισμένες στην ελεύθερη φύση, ή με χωριά, όπως αυτά φαίνονται από μακριά. Ως παραδείγματα τέτοιων τεράστιων πλατειών θα αρκούσε μόνο να αναφερθεί, το Marsfeld στο Παρίσι, το Campo di Marte στην Βενετία και η Piazza d' Armi στην Τεργέστη

και στο Τουρίνο. Βασικά, χωρίς αυτές ν' ανήκουν πλέον στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, αναφέρθηκαν μόνο, διότι, επίσης και σε αναμφισβήτητα αστικές πλατείες, όπως πλατείες δημαρχείων κ.λ.π., ενεργεί κανείς σήμερα μερικές φορές κατά τέτοιο τρόπο άστοχα, ώστε αυτές να προικίζονται με δυσανάλογα τεράστιο μέγεθος. Σε μία τέτοια πλατεία συρρικνώνονται ακόμα και τα πιο μεγάλα οικοδομήματα σε φαινομενικά συνηθισμένο μέγεθος, διότι στην τέχνη του χώρου, όλα εξαρτώνται από τις αμοιβαίες σχέσεις, και αντιθέτως ελάχιστα από το απόλυτο μέγεθος. Υπάρχουν παραστάσεις νάνων μεγέθους 2 μέτρων και παραπάνω μέσα σε πάρκα, ενώ αντιθέτως υπάρχουν αγαλματίδια γιγάντων μήκους ίσου με τον αντίχειρα, κι όμως ο μεγάλος είναι ο νάνος και ο κοντορεβιθούλης ο γίγαντας.

Γιά κάποιον που ασχολείται με τα θέματα πολεοδομίας, θα ήταν χρήσιμο αν συνέκρινε στις πραγματικές τους διαστάσεις μερικές μικρές με μία από τις μεγαλύτερες πλατείες της πόλης του. Τότε θα φαινόταν διαρκώς, πως η αίσθηση μεγέθους δεν βρίσκεται σε απολύτως καμιά αναλογία με την πραγματική φυσική διάσταση. Γιά παράδειγμα, στην Βιέννη η Piaristenplatz στην VIII. περιφέρεια είναι μια απ' αυτές τις πλατείες, όπου η εντύπωση που προκαλείται ξεπερνά κατά πολύ τις πραγματικές διαστάσεις. Είναι μόνο 47 μ. πλατεία, δηλαδή κατά 10 ολόκληρα μέτρα στενότερη από τον δακτύλιο της Βιέννης, ενώ εκτιμώντας την κανείς με το μάτι θα μπορούσε να θεωρήσει, ότι αντιστρόφως ο δακτύλιος είναι στενότερος. Αυτό απορρέει απλώς και μόνο απ' το γεγονός ότι αυτή η πλατεία είναι καλά συντεθειμένη. Πόσο ισχυρά επιδρά επομένως η τόσο πλεονεκτικά εδώ τοποθετημένη πρόσοψη της εκκλησίας, η οποία γι' αυτό επίσης φαίνεται μεγαλύτερη απ' ότι πραγματικά είναι! Κατά την διευθέτηση των οικοδομικών γραμμών προβλέφθηκε σ' αυτήν τη θέση μια διαπλάτυνση δρόμου, απλώς και μόνο διότι αυτό στις μέρες μας, έτσι απλά, είναι μόδα. Αυτή η διαπλάτυνση είναι εντελώς περιττή, διότι η κυκλοφορία εδώ είναι τόσο λιγοστή, ώστε τα παλιά πλάτη των δρόμων σε καμιά περίπτωση να μην είναι ανεπιθύμητα.* Αλλά έχει απλώς γίνει μόδα, να διαπλάτνουμε όλους τους δρόμους, ακόμα κι εκεί όπου αυτό δεν είναι καθόλου αναγκαίο. Ούτε τα σημαντικά έξοδα για την εξασφάλιση της γης αποφεύγονται, ούτε και η αντιαισθητική, άβολη προεξοχή και υποχώρηση των σπιτιών, για να επιτευχθεί ένας στόχος, που συχνά δεν είναι καν ευκαίσιος, όπως στην προκειμένη περίπτωση, όπου το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μόνο αυτό,

* Ο συγγραφέας μπορεί να βεβαιώσει αυτό από επαρκή ίδια αντίληψη, διότι έχει ο ίδιος κατοικήσει εκεί τρία χρόνια.

ότι δηλαδή η παλιά πλατεία έναντι του διαπλατυμένου δρόμου, δεν φαίνεται πια τόσο μεγάλη, όσο πρώτα. Όταν όμως η πλατεία δεν φαίνεται πια τόσο μεγάλη, το ίδιο τότε ισχύει και για την πρόσοψη της εκκλησίας. Ένα άλλο χειροπιαστό παράδειγμα, προσφέρει το μεγαλόπρεπο μνημείο της Μαρίας - Θηρεσίας στην Βιέννη. Μέγεθος και μορφή, έχουν σταθμιστεί τόσο αριστοτεχνικά σε σχέση με τα ανακτορικά μουσεία και την γιγαντιαία πλατεία, ώστε δεν θα μπορούσαν να μεταβληθούν ούτε κατά σπιθαμή. Το ότι όμως το μνημείο είναι σχεδόν τόσο ψηλό, όσο είναι και το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγ. Στέφάνου, δεν το πιστεύει ασφαλώς κανείς, εκτιμώντας με το μάτι.

Απ' όλα αυτά προκύπτει, ότι εδώ πρόκειται κατά κύριο λόγο για μια καλή αναλογία μεταξύ του μεγέθους της πλατείας και του μεγέθους του κτηρίου. Όπως όλα σ' αυτόν τον τομέα, έτσι και αυτή η σχέση δεν είναι ακριβώς προσδιορίσιμη, και υποτάσσεται πλήρως σε μερικές, συχνά σημαντικές διακυμάνσεις. Αυτό διδάσκει μία μόνη ματιά στο σχέδιο μιας οποιασδήποτε μεγάλης πόλης. Εδώ, η αναλογία μεταξύ κτηρίων και πλατειών, δεν μπορεί να προσδιοριστεί με τόση ακρίβεια, όπως περίπου καθορίζονται στην μορφολογία οι αναλογίες των κίωνων και των δοκών. Τουλάχιστον όμως κατά προσέγγιση θα ήταν βέβαια ένας τέτοιος προσδιορισμός επιθυμητός, ιδιαιτέρως δε για τους σκοπούς της σύγχρονης πολεοδομίας, όπου στην θέση της ιστορικής αργής εξέλιξης έχει ήδη υπεισέλθει η αυθαίρετη αποδοχή στο σχεδιαστήριο. Λόγω αυτής της σπουδαιότητας που έχει και το απόλυτο μέγεθος των πλατειών, σχεδιάστηκαν όλα ανεξαιρέτως τα συνημμένα σ' αυτήν την έρευνα σκίτσα, κατά το δυνατόν στην ίδια κλίμακα, η οποία δίνεται στο τέλος, στον πίνακα των εικόνων. Από την σύγκριση αυτών των σκίτσων και μόνο, προκύπτει τέτοια ποικιλία, που αγγίζει τα όρια της αυθαιρεσίας. Μολαταύτα γίνονται αντιληπτοί οι ακόλουθοι κανόνες:

1. Οι κύριες πλατείες μεγαλύτερων πόλεων είναι μεγαλύτερες απ' αυτές των μικρών πόλεων.

2. Μερικές κύριες πλατείες κάθε πόλης είναι συγχρόνως και οι κατά πολύ μεγαλύτερες, ενώ όλες οι υπόλοιπες πρέπει να αρκестούν σε μια ελάχιστη έκταση.

3. Το μέγεθος των πλατειών της κατηγορίας 2, συνυπολογιζόμενη και της επίδρασης που αναφέρεται στο σημείο 1, βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος του δεσπόζοντος κτηρίου κάθε πλατείας, και μάλιστα, το ύψος του κτηρίου (μετρημένο απ' το επίπεδο της πλατείας ως το τελείωμα του κύριου γεισώματος) αναλογεί με εκείνη την διάσταση της πλατείας, η οποία μετράται κάθετα στην οικοδομική γραμμή του κτηρίου. Επομένως, στις βαθύμορφες ή στενομέτωπες πλατείες, συ-

γκρίνεται το ύψος της όψης της εκκλησίας με το μήκος της πλατείας. Αντιθέτως στις πλατυμέτωπες πλατείες, συγκρίνεται το ύψος της ανακτορικής όψης ή αυτής του δημαρχείου με το πλάτος της πλατείας.

Με την σύγκριση να διενεργείται κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορεί να δοθεί κατά προσέγγιση, το ύψος του κτηρίου ως ελάχιστο για την αντίστοιχη διάσταση της πλατείας, το πολύ δε το διπλάσιο του ύψους του κτηρίου ως μέγιστο όριο για εξ ίσου καλή εντύπωση, εκτός κι αν η κύρια μορφή, ο σκοπός και η διαμόρφωση των λεπτομερειών του κτηρίου δέχονται κατ' εξαίρεση ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις. Με σταθερό ύψος, συμβιβάζονται τα κτήρια με μεγαλύτερες πλατείες, μόνο τότε, όταν αυτά με μικρό αριθμό ορόφων και αδρή επεξεργασία αναπτύσσονται περισσότερο κατά πλάτος.

Όσον αφορά τέλος την σχέση μήκους προς πλάτος μιας πλατείας, πρέπει κι αυτή να θεωρηθεί ως πολύ αβέβαιη. Η καθιέρωση ενός κανόνα θα ήταν επίσης μηδαμινής αξίας, διότι εδώ όλα εξαρτώνται από την προοπτική εντύπωση στην φύση, και καθόλου από το πώς εμφανίζεται μια πλατεία στο σχέδιο. Η εντύπωση στη φύση εξαρτάται όμως πάρα πολύ από την θέση του παρατηρητή και πρέπει ακόμη να τονιστεί ότι μπορούμε μόνο με μεγάλη ανακρίβεια να εκτιμήσουμε με γυμνό μάτι αποστάσεις σε βάθος. Η πραγματική σχέση πλάτους και μήκους μιας πλατείας, συνειδητοποιείται επομένως πάντα μόνο εν μέρει, και άρα θα αρκέσει η παρεπόμενη δήλωση, ότι οι τετράγωνες πλατείες είναι σπάνιες και όχι ιδιαίτερα καλές, ότι και πολύ μακρές όμως πλατείες, στις οποίες ήδη το μήκος υπερβαίνει το τριπλάσιο του πλάτους, αρχίζουν να χάνουν σε ομορφιά. Πλατυμέτωπες πλατείες ανέχονται κατά κανόνα μια μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ πλάτους και μήκους απ' ότι στενομέτωπες πλατείες. Όμως κι εδώ επίσης εξαρτώνται πάλι όλα απ' τις υπόλοιπες συνθήκες της συγκριμένης περίπτωσης. Ως αποφασιστικός παράγοντας πρέπει επίσης να αναφερθεί το πλάτος των εκβαλλόντων δρόμων. Τα στενά σοκάκια των παλιών πόλεων επέτρεπαν επίσης και μικρότερες πλατείες, ενώ σήμερα, μόνο για να υπερβούμε τα μεγάλα πλάτη των δρόμων μας, είναι ήδη απαραίτητοι γιγαντιαίοι χώροι. Τα κανονικά πλάτη των δρόμων μας, 15 έως 28 μέτρων επαρκούσαν παλιότερα απολύτως ως διαστάσεις πλάτους και μήκους μερικών όμορφων πλατειών εκκλησιών και έδιναν μια χαριτωμένη κλειστή εικόνα. Βέβαια, αυτό είναι δυνατό μόνο με την κατάλληλη οδική χάραξη παλιών πόλεων και με πλάτη δρόμων, μόνο 2 έως 8 μέτρα. Ποιές όμως τεράστιες διαστάσεις πρέπει να κινητοποιηθούν, ώστε να θέσουν κάπως σε δράση μία πλατεία ευρισκόμενη σ' έναν απ' τους σύγχρονους δρόμους, πλάτους 50 έως 60 μέτρων; Ο δακτύλιος της Βιέννης έχει 57 μ.

πλάτος, η Esplanade στο Αμβούργο 50 μ., η Linden στο Βερολίνο 58 μ. Ούτε κι αυτή η πλατεία του Αγ. Μάρκου στη Βενετία δεν έχει αυτό το πλάτος. Τι πρέπει όμως να πει κανείς για τα 142 μ. της Avenue στην Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι; 58 έως 142 μ., αυτές είναι οι μέσες διαστάσεις των μεγαλύτερων πλατειών όλων των παλιών πόλεων. Όσο μεγαλύτερος όμως είναι ο χώρος, τόσο ασθενέστερη είναι κατά κανόνα και η εντύπωση, διότι τελικά κτήρια και μνημεία δεν μπορούν πλέον να αναμετρηθούν απέναντί του.

Στην πολύ πρόσφατη εποχή, έχει διαπιστωθεί μια ιδιαίτερη μορφή νευρασθένειας: η φοβία για τις πλατείες. Πολυάριθμοι άνθρωποι θα πρέπει να υποφέρουν απ' αυτήν, να νοιώθουν δηλαδή διαρκώς μία ορισμένη φοβία, μία ανησυχία όταν πρόκειται να διασχίσουν μία μεγάλη άδεια πλατεία. Ως συμπλήρωμα σ' αυτήν την ψυχολογική παρατήρηση, ας συνδεθεί η καλλιτεχνική παρατήρηση, ότι ακόμη και οι άνθρωποι, που η μορφή τους έχει πλασθεί από πέτρα ή μπρούντζο, πάνω στις μνημειακές τους βάσεις, προσβάλλονται απ' αυτήν την αρρώστια και επομένως προτιμούν (όπως ήδη αναφέρθηκε και στην αρχή) να επιλέγουν ως μέρος τοποθέτησης μια μικρή πλατεία, παρά μια μεγάλη και άδεια. Ποιών διαστάσεων πρέπει άραγε να είναι όλα τα αγάλματα τέτοιων τεράστιων πλατειών; Τουλάχιστον διπλάσια και τριπλάσια του φυσικού μεγέθους, ή και παραπάνω. Εδώ, ορισμένες λεπτές επεμβάσεις της τέχνης είναι εκ των προτέρων αδύνατες. Η φοβία για τις πλατείες είναι μια νεότερη και πολύ σύγχρονη ασθένεια. Και πολύ φυσικά, διότι στις μικρές παλιές πλατείες αισθάνεται κανείς πολύ ευχάριστα, ενώ αυτές φαντάζουν γιγάντιες μόνο στην ανάμνησή μας, διότι στην φαντασία μας το μέγεθος της καλλιτεχνικής αίσθησης υπεισέρχεται στην θέση της πραγματικής αίσθησης. Στις σύγχρονες, τεράστιες πλατείες μας, με την απέραντη κενότητα και την πλήξη τους που κατασυντριβεί, προσβάλλονται από την "αρρώστια-μόδα" της φοβίας για τις πλατείες, ακόμη και οι κάτοικοι ευχάριστων παλιών πόλεων. Στην ανάμνησή μας αντίθετα, αυτές συρρικνώνονται, μέχρις ότου πια να συγκρατούμε ως υπόλοιπο, μόνο μία πολύ αμυδρή παράσταση, συνήθως ήδη πολύ έντονη σε σύγκριση προς την μηδαμινότητα της καλλιτεχνικής τους δράσης.

Την επιβλαβέστερη όμως επίδραση, ασκεί η μεγάλη έκταση των πλατειών πάνω στα οικοδομήματα που τις περιβάλλουν. Αυτά πάλι, ποτέ δεν μπορούν να είναι αρκετά μεγάλα, και ακόμη κι όταν ο αρχιτέκτονας έχει ήδη εξαντλήσει όλα τα μέσα της τέχνης του, και έχει συσσωρεύσει, όπως κανείς άλλος πριν απ' αυτόν όγκους επί όγκων, ακόμη και τότε λείπει κάτι, και η αίσθηση υστερεί πάρα πολύ στις εντολές των πνευματικών, καλλιτεχνικών και υλικών μέσων.

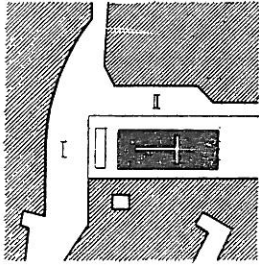
Ο R. Baumeister, στο εγχειρίδιό του της πολεοδομίας, που ήδη αναφέρθηκε, καταμαρτυρεί επίσης στις υπερβολικά μεγάλες ελεύθερες πλατείες, ότι δεν παρέχουν κανένα πλεονέκτημα για την υγεία, παρά μόνο ζέστη και σκόνη, και υπό ορισμένες περιπτώσεις αναστατώνουν και την κυκλοφορία.

Παρ' όλα αυτά, σήμερα υπερβάλλει κανείς στην δημιουργία τέτοιων τεράστιων πλατειών, και από μία άποψη βέβαια όχι αδικώς, αφού αυτό ανταποκρίνεται τουλάχιστον στα επίσης τεράστια πλάτη των λεωφόρων μας.

V

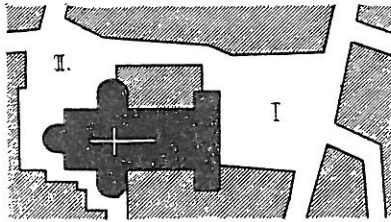
ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΕΣ ΠΑΛΙΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

Μία εντελώς ξεχωριστή βαρύτητα δίνεται σήμερα στις απολύτως ευθείες φυγές δρόμων, τεράστιου μήκους και ιδιαιτέρως στις κανονικές πλατείες που έχουν μεγάλη ακρίβεια. Στην πραγματικότητα αυτό είναι εντελώς αδιάφορο και όλος ο κόπος διασπαθίζεται άσκοπα, εφ' όσον βέβαια έχει κανείς πρό οφθαλμών καλλιτεχνικούς στόχους. Προσωρινώς και μόνο σα δείγματα, ας παρουσιάσουμε την Piazza Eremitanì στην Πάδουα, την Piazza del Duomo (εικ. 36) και την Piazza S. Francesco απ' το Παλέρμο (εικ. 37).

Εικ. 35.
ΣΥΡΡΑΚΟΥΣΕΣ:
I. Piazza del Duomo.
II. Piazza Minerva.

Η αιτία αυτών ακριβώς των συνηθών ασυμμετριών των παλιών πλατειών, έγγειται στην βαθμιαία ιστορική τους εξέλιξη, και εδώ σπάνια θα παραπλανηθεί κανείς αποδεχόμενος σε κάθε μια απ' τις περιεργές κυρώσεις μια άλλοτε σκόπιμη υπόσταση, είτε πρόκειται για μια από μακρού μη υπάρχουσα πια υδροχόη, είτε για έναν δρόμο, είτε για ένα ανάλογο διαμορφωμένο κτίσμα.

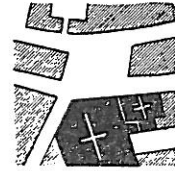
Εικ. 36. ΠΑΔΟΥΑ: Καθεδρικός ναός και πλατεία του καθεδρικού ναού.

Είναι δε από ίδια πείρα πασίγνωστο, ότι αυτά τα ακανόνιστα σχήματα δεν επιδρούν καθόλου δυσάρεστα, αλλά αντιθέτως αυξάνουν την φυσικότητα, κεντρίζουν το ενδιαφέρον μας και προπαντός ενισχύουν την γραφικότητα της εικόνας. Λιγότερο γνωστά, φαίνεται να είναι τα όρια μέχρι τα οποία ε-

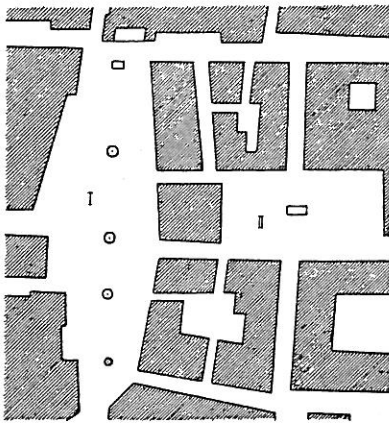
πιτρέπεται να εκφυλίζονται αυτές οι ασυμμετρίες, πριν γίνουν ως τέτοιες αντιληπτές, ή και προξενήσουν μάλιστα δυσάρεστη εντύπωση,

διότι προς τούτο απαιτείται μία λεπτομερέστερη παραβολή με το σχέδιο. Κάθε πόλη προσφέρει γι' αυτό αρκετά παραδείγματα, καθώς κανείς τείνει συνεχώς να παραβλέψει λοξές γραμμές, να αποδεχθεί αμβλείες ή οξείες γωνίες ως ορθές, κοντολογής να εξιδανικεύσει υπό τύπον επακριβούς κανονικότητας τα ακανόνιστα σχήματα της φύσης.

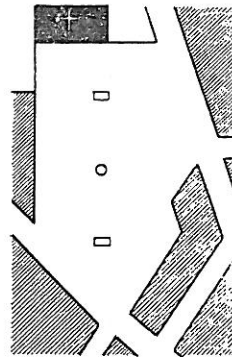
Καθένας που αναζητεί μέσα στο σχέδιο της ίδιας της πόλης του κάποιες λοξές γωνίες και πλατείες, μπορεί να πεισθεί ότι αυτές παραμένουν ριζωμένες στην μνήμη ως τελειώς ή τουλάχιστον κατά προσέγγιση κανονικές και ευθύγραμμες. Και τώρα μερικές μόνο πασίγνωστες πλατείες ως παραδείγματα. Η κοσμοξακουσμένη Piazza d' Erbe στη Verona (εικ. 38) σίγουρα είναι στην ανάμνηση πολλών, εν μέρει εκ' του φυσικού, εν μέρει από εικόνες, δύσκολα όμως θα έχει γίνει επιπλέον συνειδητό το έντονα ακανόνιστο σχήμα αυτής της πλατείας. Το ότι αυτή η πλατεία παρουσιάζει στην περίμετρό της τέτοιες σημαντικές ασυμμετρίες, ασφαλώς τις πιο πολλές φορές δεν γίνεται αντιληπτό. Πολύ φυσικά, διότι τίποτα δεν είναι δυσκολότερο από τού να αναπτύξει

Εικ. 37.
PALERMO:
Piazza
S. Francesco.

Εικ. 38. VERONA: I. Piazza d' Erbe.
II. Piazza dei Signori.

Εικ. 39. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Piazza
S. Maria Novella.

κανείς την κάτοψη μιας πλατείας από την προοπτική της όψης, και μάλιστα μόλις από μνήμης, ιδιαίτερα δε όταν κανείς ενόσω κοιτάζε, δεν σκεφτόταν καθόλου αυτήν την περίπτωση, παρά μόνο παραδινόταν στην απόλαυση όλων αυτών των ωραίων πραγμάτων, που άφθονα μπορεί κανείς να δει εδώ. (βλ. επίσης εικ. 34, σελ. 49).

Όχι λιγότερο παράξενη είναι η διάσταση μεταξύ του πραγματικού σχεδίου και της παραστατικής εικόνας της Piazza S. Maria Novella στην Φλωρεντία (εικ. 39). Στην πραγματικότητα η πλατεία είναι πεντάγωνη, στην μνήμη μας όμως χαράσσεται ως τετράγωνη (σίγουρα όχι στον καθένα, αρκετά όμως συχνά, γεγονός για το οποίο υπάρχουν παραδείγματα). Αυτό προκύπτει προφανώς, απ' το ότι, στην πραγματικότητα μπορεί κανείς να επισκοπεί συγχρόνως, πάντοτε τρεις μόνο απ' τις πλευρές της πλατείας, ενώ η γωνία των δύο υπόλοιπων μένει πάντα αθέατη, στα νώτα του παρατηρητή. Όσον αφορά την ορθή και αμβλεία γωνιακή σχέση μεταξύ αυτών των τριών πλευρών, παραπλανάται κανείς πολύ εύκολα, (ιδιαίτερα δε όταν δεν δίνει σ' αυτό ξεχωριστή προσοχή, πράγμα που είναι και η συνηθισμένη περίπτωση). Κι αυτό διότι η εκτίμηση αυτή βασίζεται απλώς και μόνο στην προοπτική, και η ακρίβεια στον προσδιορισμό της πραγματικής γωνίας είναι με γυμνό μάτι δίχως άλλο δύσκολη, ακόμα και για τον τεχνικό, πού έχει την προσοχή του προσηλωμένη εκεί.

Έτσι αυτή η πλατεία, όσον αφορά τις παραπλανητικές εντυπώσεις που προκαλεί, είναι μια τυπική μαγική εικόνα πλατείας. Πού έγκειται λοιπόν, απέναντι σε τέτοια φαινόμενα η αξία μιας ακριβέστατα κανονικής διάταξης;

Πολύ περιεργό είναι δε ότι αρκετά συχνά, πραγματικά παράξενα φτιαγμένες ακανόνιστες πλατείες παλιών πόλεων δεν φαίνονται καθόλου άσχημες, ενώ ακανόνιστες γωνίες σύγχρονων συνόλων, επιδρούν πάντα πολύ άσχημα. Αυτό προκύπτει από το ότι οι ασυμμετρίες των παλιών συνόλων είναι σχεδόν πάντα του είδους εκείνου, που αντιλαμβάνεται κανείς μόλις στο σχέδιο, ενώ στη φύση τις παραβλέπει, και γι' αυτό πάλι η αιτία, είναι ακριβώς, ότι τα παλιά σύνολα δεν έχουν συλληφθεί στο σχεδιαστήριο, αλλά

Εικ. 40. SIENA:
S. Pietro alle
scale.

Εικ. 41.
SIENA: S.
Vigilio.

Εικ. 42.
SIENA: V.
D.Abbadia.

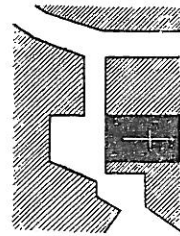

Εικ. 43. SIENA:
S. Maria di
Provenzano.

έχουν γεννηθεί βαθμηδόν *in natura*, όπου έλαβε κανείς, εντελώς αφ' εαυτού υπ' όψη του, όλα εκείνα όσα προξενούν εντύπωση στο μάτι *in natura*, και μεταχειρίστηκε με αδιαφορία όσα γίνονται εμφανή μόνο στο χαρτί. Οι εικόνες 40 έως 43, παρμένες όλες ανεξαιρέτως από το πολεοδομικό σχέδιο της Siena, το δείχνουν αυτό ξεκάθαρα, όπως επίσης και η πλατεία του S. Siro στην Γένοβα (εικ. 44).

Παντού είναι εμφανής η επιδίωξη να κοπεί μια στενομέτωπη πλατεία μπροστά σε μια όψη εκκλησίας, και να επιτευχθούν καλά σημεία θέας για την παρατήρηση αυτού του κύριου αντικειμένου. Πραγματικά επιτεύχθηκε αυτό σε κάθε μια απ' τις παραπάνω περιπτώσεις και οι ασυμμετρίες βρίσκονται πάντα στα νώτα του παρατηρητή. Έτσι, τέτοιες πλατείες, εμφανίζονται με έναν ρυθμό αλλά και με γαλήνη, διότι αυτές εξασφαλίζουν την ισοροπία των όγκων και την εμμονή στις αποφασιστικές βασικές προϋποθέσεις, παρά όλες τις ασυμμετρίες.

Πόσο λίγο απαραίτητες για την δημιουργία γραφικών, αλλά και αρχιτεκτονικών εντυπώσεων είναι η αυστηρή συμμετρία και η άψογη γεωμετρική κανονικότητα, έχει ήδη συχνά εξαρθεί στην κριτική παλαιών οικοδομικών κατασκευών ανακτόρων, και έχει επισημανθεί το πώς αυτά, παρά όλες τις ασυμμετρίες, επιδρούν αρμονικά. Διότι κάθε θέμα έχει διαμορφωθεί με πλήρη καθαρότητα, και για κάθε οικοδόμημα έχει εξασφαλιστεί το αντιστάθμισμά του, η ισοροπία του μέσα στο ευρύτερο σύνολο, έστω κι αν με μεγάλη ελευθερία στη σύνθεση και με πολλαπλή αλληλοδιείσδυση των θεμάτων. Όλα αυτά ισχύουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό για την πολεοδομία, διότι αυτή περιλαμβάνει

Εικ. 44. ΓΕΝΟΙΑ:
S. Siro.

ένα ακόμα πιο ποικίλο σύνολο απ' ότι η αρχιτεκτονική κάστρων, το οποίο μπορεί και πρέπει να εφαρμοσθεί με ακόμα μεγαλύτερη ελευθερία, διότι εδώ τα μοτίβα που μπορούν να εναρμονιστούν μεταξύ τους χωρίς το ένα να παρακωλύει το άλλο είναι πολλαπλάσια. Όσο όμως μεγαλύτερη ποικιλία, όσο μεγαλύτερος πλούτος θεμάτων είναι επιτρεπτός, διαθέσιμος, επιθυμητός, τόσο πιο απορριπτέα είναι και η εξεζητημένη κανονικότητα, η άσκοπη συμμετρία και η μονοτονία σύγχρονων συνόλων. Ήδη από μακρού, στον σύγχρονο ρυθμό των επαύλεων παραδίδεται κανείς σε κάποια ελευθερία. Χρήσιμο δε επίσης, θεωρείται αυτό και στα ανακτορικά οικοδομήματα. Γιατί λοιπόν στην πολεοδομία ο χάρακας και ο διαβήτης να ασκούν τέτοια άκαμπτη έξουσία;

Η επιδίωξη της συμμετρίας έχει φουντώσει σε "ασθένεια μόδας". Σήμερα, η έννοια του συμμετρικού, είναι ήδη γνωστή ακόμα και σε κάθε αναλφάβητο, και καθένας νομίζει ότι έχει τα προσόντα να έχει κι αυτός λόγο σε τόσο δύσκολα θέματα, όπως αυτά της πολεοδομίας, αφού τον μόνο αποφασιστικό κανόνα -την συμμετρία- τον παίζει κι αυτός στα δάκτυλα. Η λέξη είναι ελληνική, κι όμως εύκολα αποδεικνύεται, ότι η αρχαιότητα χαρακτήριζε μ' αυτήν κάτι εντελώς

διαφορετικό, απ' ό,τι εμείς σήμερα, και ότι θεωρητικά δεν γνώριζε την σύγχρονη έννοια της συμμετρίας, δηλ. της αντικατοπτρικής ομοιότητας δεξιά κι αριστερά. Όποιος έχει υποβληθεί στον κόπο να παρακολουθήσει, παντού μέσα στα υπολείμματα της ελληνικής και λατινικής καλλιτεχνικής βιβλιογραφίας, την λέξη "συμμετρία", κατά την έννοιά της, αυτός γνωρίζει, ότι η λέξη αυτή εκφράζει κάτι, για το οποίο εμείς σήμερα δεν διαθέτουμε καμιά λέξη. Δεν μπορούμε επομένως χωρίς περιφραση να μεταφράσουμε, σύμφωνα με το νόημά της, την παλιά λέξη "συμμετρία". Ακόμα και ο Βιτρούβιος μπορούσε να την παραφράσει μόνο, όχι όμως και να την μεταφράσει. "*Item symmetria est ex ipsius operis membris conveniens consensus ex partibusque separatis ad universae figurae speciem ratae partis responsus*" (Σ.Μ.: Επίσης συμμετρία είναι η αρμονία που πηγάζει από τα μέρη ενός και του αυτού έργου και η αναλογία που υπάρχει μεταξύ των ξεχωριστών τμημάτων του και της ολοκληρωμένης μορφής) λέει, I, 2, 4. Επομένως, η ορολογία του Βιτρούβιου είναι πάντα επισφαλής, με εξαίρεση εκεί όπου διατηρεί την ελληνική λέξη. Μερικές φορές χρησιμοποιεί αντί αυτής, την λέξη *proportio*, και έτσι επιτυγχάνει ακόμη πιο εγγύτερα το σωστό. Την λέξη όμως αυτή, την επιλέγει απρόθυμα, διότι και ο ίδιος λέει, ότι η συμμετρία προέρχεται από το *proportio quae grace αναλογία dicitur* (Σ.Μ.: απο το *proportio* που ελληνικά λέγεται αναλογία) 1. III, I, 1. Πράγματι για τους αρχαίους, αναλογία και συμμετρία είναι ουσιαστικά ένα και το αυτό, με μόνη την διαφορά, ότι στην αρχιτεκτονική, με τον όρο αναλογία νοούνται μόνο ορισμένες, γενικά ικανοποιητικές σχέσεις αναλογιών, κατά το συναίσθημα (π.χ. ύψους προς πλάτος των κιόνων), ενώ συμμετρία σημαίνει το ίδιο, όταν η σχέση εκφράζεται ακριβώς με αριθμούς. Έτσι διατηρήθηκε και κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα το περιεχόμενο της έννοιας. Μόνο όταν άρχισε να διαμορφώνεται στις συντεχνίες των Γόθων η χάραξη αρχιτεκτονικών σχεδίων και γινόταν πλέον όλο και πιο πολύ χρήση αξόνων συμμετρίας με την σύγχρονη έννοια, άρχισε να γίνεται συνειδητή και θεωρητικά, όλο και περισσότερο και η έννοια του δεξιά και αριστερά ομοιόμορφου. Γι αυτήν την νέα έννοια επιλέχθηκε η παλιά λέξη, κι έτσι μετέβαλλε την σημασία της. Ήδη οι συγγραφείς της Αναγέννησης την χρησιμοποιούν μ' αυτό το νόημα. Έκτοτε η ιδέα του συμμετρικού κατέκτησε τον κόσμο. Στα σχέδια, οι άξονες συμμετρίας γίνονται όλο και πιο συχνοί, και απ' αυτά πορεύονται προς τις πλατείες και τους δρόμους, κατακτώντας τον ένα μετά τον άλλο, μέχρι που ισχύουν ως μοναδικό σωτήριο γιατροσόφι. Το πόσο ατημέλητης πενιχρότητας είναι αυτή η φτωχή προτίμηση, δείχνουν όλοι οι λεγόμενοι "αισθητι-

κοί” πολεοδομικοί κανονισμοί μας. Το ότι έπρεπε ακόμα και όσον αφορά τα αισθητικά θέματα να θεσπιστεί κάτι, θεωρείται βέβαιο. Μόλις όμως πρέπει να ειπωθεί κάτι συγκεκριμένο, υπεισέρχεται αμέσως στην θέση του αρχικά φλογερού ζήλου πλήρης αμηχανία, και αυτό που κάνει νιάου νιάου στα κεραμύδια, είναι βέβαια η γενικώς αναγνωρισμένη, σίγουρα αναγκαία, η ακαταμάχητη συμμετρία. Έτσι για παράδειγμα, ο βαυαρέζικος κρατικός οικοδομικός κανονισμός του 1864, απαιτεί ως κύριο θέμα αισθητικής, να αποφεύγεται στις όψεις κάθετι, το οποίο θα μπορούσε να θίξει την συμμετρία και το ήθος, όπου βέβαια θα εναποτίθετο πιθανόν στην ερμηνεία, να κρίνει κανείς ποιού από τα δύο η προσβολή θα εθεωρείτο ως περισσότερο φοβερή.

Η σύγχρονη πολεοδομία δεν είχε βέβαια και μεγάλη επιτυχία με τις ασυμμετρίες της. Αυτές είναι ακριβώς ακανόνιστα σχήματα του χάρακα, δηλαδή ως επι το πλείστον πλατείες τριγωνικές, οι οποίες περισσεύουν σαν δυσάρεστα αγκωνάρια απ’ την σκακιέρα των κανονικών οικοπέδων. Τέτοιες τριγωνικές πλατείες επιδρούν δίχως άλλο αντιαισθητικά, διότι εδώ μια οφθαλμαπάτη είναι αδύνατη και οι οικοδομικές γραμμές των γειτονικών σπιτιών αλληλοσυγκρούονται πάντα πολύ σκληρά. Καλλιτεχνική σωτηρία για τέτοιες τριγωνικές πλατείες, θα υπήρχε μόνον τότε, όταν καθεμία απ’ τις κύριες πλευρές θα γινόταν καθ’ εαυτή εντελώς ακανόνιστη. Τότε θα ήταν επίσης δυνατό να προκύψουν κάθε είδους μικρές γωνιές (με μερική συμμετρία) και διάφορες νησίδες χωρίς κυκλοφορία, πάνω στις οποίες θα μπορούσαν να τοποθετηθούν εντυπωσιακά μνημεία και αγάλματα. Ακριβώς αυτό όμως δεν το επιτρέπει η σύγχρονη πολεοδομία. Όταν όμως σε μια τριγωνική πλατεία καθεμία απ’ τις πλευρές έχει γίνει απολύτως ευθύγραμμη, με εντελώς βάνουση σκληρότητα, τότε δεν μένει περιθώριο να γίνει τίποτα. Ακολούθως προέκυψε ο θρύλος σχετικά με τις κανονικές και τις ακανόνιστες πλατείες, και η άποψη, ότι μόνον οι πρώτες είναι καλαίσθητες και κατάλληλες για τοποθέτηση μνημείων, φυσικά στο γεωμετρικό κέντρο βάρους. Αυτό, περιοριζόμενο στα σύγχρονα σύνολα, έχει την ορθότητά του. Σύμφωνα όμως με το παλιό πολεοδομικό σύστημα, αυτό δεν είναι σωστό, αντιθέτως δε, εκεί, ακόμη περισσότερα αγάλματα και μνημεία εξακολουθούν να κατευθύνονται κατά προτίμηση σε ακανόνιστες πλατείες, διότι εκεί οι προϋποθέσεις για την απομόνωση, εάν αυτή θα έπρεπε να είναι επιθυμητή, είναι ευνοϊκότερες.